

бр. 84

СРПСКА КЊИГА

ЛАЗА К. ЛАЗАРЕВИЋ

Три
приповетке

45 Лазар К. Лазаревић: ТРИ ПРИПОВЕТКЕ

ИЗДАВАЧКО И ПРОМЕТНО А.Д. 'ЈУГОИСТОК'

Б Е О Г Р А Д

30
ПРИПОВЕТКЕ

Грочин од Тиливо Клеи

СРПСКА КЊИГА

45

Уредник
Ж. МИЛИЋЕВИЋ

БЕОГРАД
1943

ЛАЗА К. ЛАЗАРЕВИЋ

ПРИПОВЕТКЕ

ИЗДАВАЧКО И ПРОМЕТНО Д. Д.
ЈУГОИСТОК

ПРВИ ПУТ С ОЦЕМ НА ЈУТРЕЊЕ

„Било ми је“, вели, „онда тек девет година. Ни сâм се не сећам свега баш натанко. Причаћу вам колико сам запамтио. И моја од мене старија сестра зна за то, а мој млађи брат баш ништа. Нисам пао на теме, да му казујем!

Мени је и мати причала много штошта, кад сам одрастао, па је запиткивао. Отац, наравно, никад ни словца!

Он, то јест мој отац, носио се, разуме се, турски. Чисто га гледам како се облачи: џемадан од црвене кадифе, с неколико катова златна гајтана; поврх њега ћурче од зелене чохе. Силај ишаран златом, за њега заденута једна харбија, с дршком од слонове кости, и један ножић, са сребрним цагријама и с дршком од слонове кости. Поврх силаја транболос, па ресе од њега бију по левом боку. Чакшире са свиленим гајтаном и бућметом, па широки пачалуци прекрилили до пола ногу у белој чарапи и плитким ципелама. На главу тури тунос, па га мало накриви на леву страну, у рукама му абонос-чибук с таквом од ћилибара, а с десне стране под појас подвучена, златом и ћинђувама извезена, дуванкеса. Прави кицош!

Нарави је био — отац ми је, истина, али кад сам већ почео причати, не вреди шепртљити — нарави је био чудновате. Озбиљан преко јего, па само заповеда, и то он једанпут што рекне, па ако не урадиш — бежи куд знаш! Осорљив и увек хоће да буде на његову, то јест нико се није ни усуђивао доказивати што противно њему. Када се здраво наљути, а он псује алилуј. Тукао је само шамаром, и то само једанпут, али, брате, кад одалачи, од часа се пружиш! Лако се наљути; натушти се, гриска доњу усну, десни брк суче и

издиже га навише, веће му се састале на челу, а оне црне очи севају. Јао! Да онда неко дође, да му каже да нисам знао „алекције“! Не знам чега сам се тако бојао, на послетку баш и да ме ћуши једанпут, па шта? Али ја стрепим од оних очију: кад их превали, па као из праћке, а ти, не знаш зашто ни крошто, цептиш као прут!

Никад се није смејао, бар не као други свет. Знам, једанпут држи он на крилу мог малог братића. Дао му сахат да се игра, а мој Ђокица окупио па гура оцу сахат у уста и дерња се из петних жила, што он неће да отвори уста. Ја и сестра да умремо од смеха, а то се и оцу даде нешто на смех, па неколико пута развуче мало леву страну од уста, и око левога ока набра му се кожа. То је била велика реткост, и ето, тако се он смејао, кад се десило штогод где би неки други развалио вилице, да би се чуло у Тетребову механу.

А знам опет, кад је умро мој чича, с којим је бабо ортачки радио, и кога је јако волео. Моја стрина, мати, својте, ми деца — удри, кукај, плачи, запевај, стоји нас вриска, а мој бабо ништа, ама баш ни сузе да пусти, ни „ух!“ да рече. Само кад га понеше из куће, а баби заигра доња усна, дршће, дршће; прислонио се на врата, блед као крпа, па ћути.

Што рекне, неће попустити ни за главу. Па макар да се он каје у себи. Знам кад је отпустио Проку момка из службе. Видим да се каје и да му је жао, али попустити неће. Тога Проку је најволео од свију момака. Знам само једанпут да га је ударио, што, точећи ракију, није добро заврнуо славину на петачци, па скоро аков ракије истекао. Иначе никад ни да га је кључнуо! Све му је поверавао, слао га у села по вересију и којешта: — А знате што га је отпустио? — На правди Бога!... Видео га да игра крајцара! — Тек ћете се ви после чудити!

То о Ђурђеву дне. Дошао Прока у дућан, да му се ново потпише буквар. Бабо извади деведесет гроша, па каже: „На, ево ти ајлука! Мени више не требаш; иди, па

тражи где се може играти крајцара!“ Турео Прока вес на очи, плаче као киша и моли. Дарну то мог оца, баш видех, али мислите да је попустио? — Боже сахрани! Извади само још један дукат па му даде: „На, па пут за уши!“ Оде Прока, а он се каје у себи што истера на правди Бога најваљанијег момка.

Никад се није шалио; ни с нама децом, ни с мајком, ни с ким другим. Чудно је живео с мојом мајком. Није то, да рекнеш, да је он, не дај Боже, као што има људи, па хоће да удари и тако што, него онако некако: увек хладан, осорљив, гори од туђина, па то ти је! А она, сирота, добра, брате, као светац, па пиљи у њега као ноје у јаје. Кад се он што обречне, а она да свисне од плача, па још мора да крије сузе и од нас и од њега. Никад и никуда није с њоме ишао, нити је она смела поменути да је куда поведе. Није трпео ни да се она што меша у трговину и у његова посла. Каже она једанпут:

— Митре, што не даш Станоју ракију? Скоро ће и нова, па где ћеш је?

А тек се он издрачи на њу:

— Јеси ли ти гладна, или ти је чега мало? Новци су у твојим рукама, па кад ти нестане, а ти кажи! А у мој се послао не плећи!

Покуњи се мати, па ћути.

Са светом је такође мало говорио. У кавани имао је своје друштво и само међ' њима што рекне по коју. Кума Илију је поштовао што може бити; и то је једини човек, који му је смео рећи шта је хтео, и кога се мој отац чисто поприбожавао.

Нас је децу као и мајку волео, није вајде, то се види, али нас је држао престрого. Ја се не сећам никад и никаква знака нежности од њега. Покривао нас је, истина, ноћу, кад се откријемо, и није нам дао да се надносимо над бунар и пењемо на дуд — али шта ми је то? То раде и други оцеви,

али купују и деци шећерлемета, златне хартије и лопту од гумаластике што скаче с врх јаблана!

У цркву је ишао само на Ђурђев дан, у кавану свако вече. Вечерамо, он тури чибук под леву мишку, задена дуванкесу под појас, па хајд'! Долазио је лети у девет, а зими и раније, али неки пут превали и поноћи, а њега нема. То је моју сироту мајку и сестру пекло — ја вам се онда још нисам разумевао у лумповању. — Никад оне нису заспале пре него он дође, па ма то било у зору. Седе у креветима — не смеју ни свеће да упале. Љути се он, бојан, кад види да свећа гори. Чуо сам једанпут, кад дође доцне кући, где прогунђа:

— Шта ће та свећа у ово доба?

— Па да се видиш свући, Митре, — каже моја мати.

— А зар ја не знам упалити свеће, или сам, ваљда, пијан, па не умем наћи?

— Па није, Митре, — увија се моја мати, — него као велим...

— А шта велиш? Ваљда да ми комшилук мисли да ми лежи мртац у кући!

Какав мртац! Ви мислите он то озбиља мисли? Мари он и за суседство! Него не да он да моја мати води рачуна о његову доласку и одласку; па не зна од зла како ће да почне. Хтео би да мати спава и кад јој се не спава, само да он може без бриге банчити. Пекло је то и њега, види се то.

Пио је врло мало, и то само вино. Ракију и кад огледа за куповину, испљује, па накусели лице. Ни за каву није бозна како марио... Па шта је радио сву ноћ по механчинама? питате ви.

Несрећа, па то ти је! Да је пио, чини ми се, ни по јада. Него... Видећете!

То је мојој мајци пола века укинуло. Плаче неких пута да свисне. А никоме да се појада.

Једанпут дође он тако доцне кући... Ништа!... Сутра-

дан — ништа... Кад, мој брате, опази мајка да он нема сахата! Прекиде се жена, пита га:

— А где ти је, Митре, сахат?

Он се намргодио. Гледа на страну, каже:

— Послао сам га у Београд, да се оправ.

— Па добро је ишао, Митре.

— Ваљда ја нисам ћорав ни луд; ваљда ја знам, кад сахат иде и кад не иде!

Моја мати шта ће? Ућута.

Кука после с мојом сестром: „Еј, тешко мени! Даће све што имамо, па под старост да перем туђе кошуље!“

Једанпут опет — јали је било десет, јали није — а њега ето из кафане. Накривио једну астраханску шубару, преко прсију златан ланац с прста дебео, за појасом један сребрњак, искићен златом и драгим камењем. Уђе он, а као да му се набрала кожа око левог ока. Нешто је добре воље.

Како уђе, извади сахат иза појаса, као санћим да види колико је.

— Зар си повратио?... — трже се. — Зар ти је већ оправљен сахат?

— Оправљен! — каже он.

— А какав ти је то ланац?

— Ланац као сваки ланац — каже он, али некако мекано, није да се издире.

— Знам — каже моја мати, — а откуд ти?

— Купио сам!

— А та шубара? То има само у Миће казначеја.

— Купио сам и њу!

— Продао ти?

— Продао!

— А какав...?

Али ту мој отац погледа некако преко ока моју мајку. Она умуче.

Он се узе скидати. Гледам испод јоргана. Извади иза

појаса један замотуљак, колико песница, па баци на сто, а оно звекну: сам самцит дукат, брате!

— Ха! — рече, — остави ово! — Па онда изиђе у кухину.

Моја мати узео ону хартију некако само с два прста, као кад диже прљаву децу пелену.

— А шта ћу — каже сестри, — с овим новцима? Ово је проклето!... Ово је ђаволско!... Ово ће ђаво однети, како је и донео!...

Као што видите, нема ту среће ни живота!

И тако је моја мати била несрећна, и ми смо сви уз њу били несрећни...

Некад, причала ми је мати, био је он сасвим други човек; а и ја се сећам, као кроз маглу, како ме је често држао на крилу, док сам био сасвим мали, правио ми од зове свирајку и водио ме са собом на колима у ливаду. Али, каже мајка, откако се почео дружити с Мићом казначејем, Крстом из Макевине улице, Олбректом апотекарером и још тамо неким, све се окрену и пође како не треба.

Обрећује се. Не трпи никаква запиткивања, одмах се испречи: „Гледај своја посла!“, или: „Имаш ли ти друге како бриге?“

Није вајде, казао сам ја: видео је он сам да не ваља шта ради; али га узео буди-бог-с-нама на своју руку, па га не пушта.

Па ипак, смешно је казати, али опет, опет је он био добар човек. Јесте, богами! Али тако...

Једанпут врати се он у неко доба кући. Није сам! Чуди се моја мати. Прође он још с неким поред врата, нешто полако гунђају. Одоше у авлију. Чујемо ми мало после коњски топот и хрзање. Не знам ја шта је то.

Кад он после уђе, ја почех хркати, и моја се сестра учини да спава. Назва добро вече, па ућута. Ћути он, ћути мајка, чекам ја.

Онда моја мати отпоче, а глас јој промукао:

— Одведоше вранца!

— Одведоше — каже он.

Опет ћуте, само мати час по усекњује се, а ја чисто осећам како плаче.

— Митре, тако ти Бога, тако ти ове наше деце, остави се, брате, друговања с ђаволом. Ко се њега држи, губи и овај и онај свет. Ено ти Јове карташа, па гледај! Онакав газда, па сад спао на то да прегрће туђу шишарку и да купује по селима коже за Чифуте. Зар ти, забога, није жао да ја под старост чекам од другог кору хлеба, и да ова наша дечица служе туђину?... — Па онда поче јецати.

— А шта си ти узела мене заклињати децом и плакати нада мном живим? Шта слиниш за једном дркелом? Није он мене стекао, него ја њега! Сутра, ако хоћеш, да купим десет!

Моја мати плаче још јаче:

— Знам, Митре брате, — каже она милостиво, — али хоће душмани све да однесу. Остави се, брате, тако ти ове наше нејачи, проклете карте! Знам да смо ми на нашој грбини и крвавим знојем стекли ово крова над главом, па зар да ме којекакве изелице из мог добра истерају?...

— А ко те тера?

— Не тера ме нико, брате, али ће ме истерати, ако тако и даље радиш. То је занат од Бога проклет!

— Ама ја сам теби сто пута казао да ми не попујеш и да ми не слиниш без невоље! Није мени, ваљда, врана попила памет, да ми треба жена татор!

Ћути племенита душа. Гуши се. Ни суза нема више. Оне теку кроз прси, падају на срце и камене се.

Дан за даном, а он све по старом. Доносио је често пуне вишеке новаца. Губио је такође. Долазио је често без прстења, без сахата и без златна силаја. Доносио је други пут и по два-три сахата и по неколико прстенова. Је-

данпут: једне чизме, једну ћурдију; други пут: коњско седло; после опет: туце сребрних кашика; а једном: пуно буре лакерде и — свакојаких других комендија. Једанпут доведе увече вранца, оног истог, нашег.

Сутра му купио нове хамове: висе ремени до ниже колена и бију га ројте по вилицама. Упрегао га у кола, а столицу турио на дућанска врата, па кроз варош rrrrrr!, да све излеће калдрма испод ногу.

Ми смо већ били оуглали, само је мати плакала и бринула се. Како да није, болан? Трговина забатаљена. Момак се један по један отпушта. Све иде као у несрећној кући, а новци се троше као киша.

Почеше, богме, они његови пајташи долазити и нашој кући. Затвора се у велику собу, упале по неколико свећа, звечи дукат, пуши се дуван, клизи карта, а наш момак Стојан не престаје пећи им каве (а сутрадан показује по неколико дуката, што је надобивао напојнице). А наша мати седи с нама у другој соби; очи јој црвене, лице бледо, руке сухе и час по понавља: „Боже, ти нама буди пријатељ!“

И тако се он сасвим отпади од куће. Само ћути. Матери никад не гледа у очи. Нас децу не милује, ни осорне речи да рекне, а камоли благе. Све бежи од куће. Само нам паре даје колико које хоћемо. Ако иштем да купим легрштер, а он извади по читаву плету. За јело је куповао све што је било најлепше у вароши. Моје хаљине најлепше у целој школи. Али, опет, нешто ми је тако тешко било, гледајући моју мајку и сестру: чисто постареле, бледе, тужне, озбиљне. Никуд под богом не иду, па и на славу слабо ком да оду. А и нама су жене слабо долазиле, већ само људи, и то готово све само оне „лоле“ и „пустаије“, као што их је моја мати звала. Дућан готово и не ради. „Зар ја“ — каже мој отац, — „да мерим гејаку за дваест пара чивита? Ено му Чифута!“ — Мати не сме ништа више ни да прослови. Каже, једанпут јој казао:

„Јеси чула, ти, разуми српски што ћу ти рећи: ако ти мени цигло једанпут још што о томе прословиш, ја ћу себи наћи кућу па се иселити; а ти овде попуј коме хоћеш! У-пам-ти до-бро!“

Ћути она, сирота, као заливена. Стегла срце, копни из дана у дан, а све се моли Богу: „Боже, ти мене немој оставити!“

Е, па ваљда видите шта ће из свега да буде!

Дођоше они сви једно вече. Дође с њима још некакав Перо Зелембаћ, некакав свињарски трговац, који, веле, „ради с Пештом“. Бркове ушиљио, косу остраг поделио, а золуфе пустио чак до јагодица. Дебео у лицу, шишкав у телу; накривио некакав шеширић, а преко прслука златан ланац: исти онакав какав је пре бабо имао. На руци му некакав прстен, цакли се, брате, не да у се погледати. Гега се кад иде; говори крупно и промукло, а све се смеши оним малим, као јед зеленим очима, да те некакав страх ухвати као од совуљаге.

Дођоше они, велим. Стојан одмах уз огњиште па пеци каву!

Запалише четири свеће. Удари дим од дувана, као из димњака. Пију каву, ћуте као Турци, само карта клизи, и чујеш како звечи дукат.

То је била страшна ноћ!

Ми се с мајком затворили у другу собу. Она више не плаче. Ни сестра. Испијене у лицу, очи упале, па гледају страховито уплашено. Према овоме је ништа оно, кад ми је стриц умро.

Неколико пута улазио је мој отац у нашу собу. Био је сав знојав. Раздрљио ђемадан, распучио кошуљу, па му се виде густе црне длаке на грудима. Намрчио се као Турчин.

— Дај још! — вели мојој мајци.

Она стегла срце. Ћути као камен, отвара ковчег, па шаком сипа у његову, а он везује у махраму.

Гледа узверено и на страну, одлаже ногама као ја кад ме друштво чека напољу, а ја стојим, док ми сеша не отсече хлеба. Узима новце, главу окренуо на другу страну, па кад пође, прогунђа као за се: „Још ово само!“ И онда чисто бежи из собе.

Али „још ово“, „још ово“, уђе ти он, чини ми се, пети пут у нашу собу, а тако око три сахата по поноћи.

— Дај! — вели мојој мајци, а дошао у лицу као земља. Мати пође ковчегу, а ноге јој клецају, све се навија.

Онда ја видех, испод јоргана, како се онај мој велики отац стресе и како се прихвати за пећ.

— Брже! — каже мајци, а одлаже ногама и рукавом брише зној.

Мати му пружи.

— Дај све! — рече он.

— Последњих десет дуката! — рече она. Али то не беше више глас, ни шапут, већ нешто налик на ропач.

Он скопа оне новце и управо истрча из собе.

Моја мати клону крај ковчега и обнесвести се. Сестра врисну. Ја скоких из постеље. И Ђокица скочи. Седосмо доле на патос крај ње; љубисмо је у руку: „Нано, нано!“

Она метну руку на моју главу и шапуташе нешто. Онда скочи, упали свитац, па прижеже кандило пред светим Ђорђем.

— Одите, децо, молите се Богу, да нас избави од напасти! — рече она. Глас јој звони као звоно, а очи светле, као вечерњача на небу.

Ми потрчасмо њој под икону и сви клекасмо, а Ђокица клекао пред мајку, окренуо се лицем њој, крсти се и, сироче, чита на глас ону половину оченаша што је већ био научио. Онда се опет крсти и љуби матер у руку, па опет гледа у њу. Из њених очију теку два млаза суза. Оне беху управљене на свеца и на небо. Тамо горе беше нешто што је она видела; тамо њен Бог, ког је она гледала, и који је у њу гле-

дао. И онда јој се по лицу разли некакво блаженство и некаква светлост, и мени се учини да је Бог помилова руком, и да се светац насмеши, и да аждаја под његовим копљем зену. После ми заблеснуше очи, па падох ничице на крај њене хаљине и на њену леву руку, којом ме придржа, и молих се по стоти пут: „Боже, ти видиш моју мајку! Боже, молим ти се за бабу!“ И онда, а не знам зашто: „Боже, убиј онога Зелембаћа!“

Дуго смо се тако молили.

После моја мати уста, попе се на столицу, па целива светог Ђорђа. И моја сестра то исто учини, а после диже и мене и Ђокицу, те и ми целивасмо. Онда мати узе суху киту босиока, што је стојала за иконом, и стакленце с богојављенском водицом, што је висило под иконом, покваси оном водом босиљак, па, нешто шапућући, прекрсти њиме собу. Онда полако отвори врата, па на прстима дође до велике собе, па прекрсти китом врата од ње.

Еј, како ми је онда лако било, како сам се осећао блажен, као окупан! Ама што ми сад не може више да буде онако?

Истом што мати прекрсти врата од велике собе, а унутра се диже жагор. Не може ништа да се разуме, само што Зелембаћ једанпут викну, колико игда може:

— А ко мене може натерати да играм више? Камо тога?

После опет наста нејасан жагор и свађа. Онда чусмо како се врата отворише, гунђање и кораке.

Али бабо не уђе у собу. Залуд ми чекасмо. И дан забели, ја и Ђокица и заспасмо, а он још не дође.

*
*
*

Кад се пробудих, сунце беше далеко отскочило. Осећао сам се страшно уморан и празан, али не могах више затворити очију. Устанем.

Све изгледа некако свечано, па тужно. Напољу мирно, свеж зрак пада кроз отворен прозор, а пред иконом још дршке пламичак у кандилу. Моја мати и сестра бледе као крпе, очи им влажне, лице као од воска, крше прсте, иду на прстима и ништа не говоре, само што шапућу неке побожне речи. Не донеше нам доручак, не питају јесмо ли гладни, не шаље ме мати у школу!

— Шта је ово? — питао сам се ја. — Је ли овде мртавац у кући, или се мој покојни стриц вратио, па га ваља наново сахрањивати?

Онда претрнух, кад се сетих шта је ноћас било, и механички прошапутах: „Боже, знаш *оно* за бабу!“ И опет: „Боже, ама убиј оног Зелембаџа!“

Не мислећи ништа, обучем се и изиђем из собе. И нехотично пођох вратима од велике собе, али се очас тргох, јер осетих како ме мајка дохвати за руку.

Ја се окретох, али она не рече ништа, само тури прст на уста; онда ме доведе до врата од куће, па ме пусти. Она се врати натраг у собу, а ја стојам на вратима. Гледам за њом — не знам шта да мислим.

Онда се наново пришуњам на прстима до велике собе, па провирим кроз кључаницу.

Гледам.

Сто наспред собе. Око њега разбацане столице; две или три претуране. По поду лежи тисућу карата, разгажене и неразгажене цигаре, једна разбијена кавена шоља, и испод једне карте вири дукат. Застор на столу свучен с једне стране скоро до половине. По њему разбацане карте, испреваливане шоље, пуно трина и пепела од дувана. Стоји још неколико празних тањира, само на једном дукат истресен из луле. Четири празна свећњака; само у једном што букти дебела хартија, којом је свећа била омотана, и црн дим мирно се уздиже и дохвата за таван.

На једној столици за столом, леђима окренут вратима,

седи мој отац. Обе руке до лаката наслонио на сто, а на руке легао челом, па се не миче.

Гледао сам тако дуго, али он ама да је мрднуо. Само видех, како му се слабине купе и надимају. Чудно сам и мрачно нешто мислио. Чинило ми се, на пример — а не знам, управо, зашто — да је он мртав, па сам се чудило како мртавац дише. После ми се чинило да му је она снажна рука од кабасте хартије, да не може више њом ударити — и све тако којешта.

Бог зна докле бих ја тако вирио, да ме се опет не дотакну мајчина рука. Ништа ми не рече, само оним благим очима показа пут врата.

Ја — не знам зашто — одједанпут скидох капу, пољубих је у руку, па изиђох напоље.

Тај дан био је субота.

Кад изиђох на улицу, иде свет као и обично; сваки гледа своја посла. Силни сељаци дотерали којешта на пијацу. Трговци завирују у вреће и пипају јагњад. Новак пандур дере се и одређује где ће ко да притера кола. Деца краду трешње. Сретен ђата иде с добошарем по вароши, и чита: да се забрањује пуштати свиње по улицама. Тривко извадио јагње, па виче: „Ходи, врућел!“, а пијани Јоза игра у једној барици.

— А што је, море, ваш дућан затворен? — запита ме Игњат Ђурчија, који у тај пар прође.

— Тако! — кажем ја.

— Да није болестан Митар?

— Није — кажем ја.

— Отишао, ваљда, некуд?

— У село — рекох ја, па побегох у авлију.

Ето ти затим два тако звана „девера“, то јест мојих другова, које је послао господин да виде што нисам дошао у школу.

Сад се тек сетих да је требало ићи у школу. Узмем књиге и комад хлеба, а гледам у мајку и девере.

— Кажите, децо, господину, да Миша није могао пре доћи — имао је посла.

О, ова рука! Да ми је да је се сит наљубим, кад она спава, кад ме не види!

Шта је било у нашој кући за време док сам био у школи — не знам... То јест, знам: јер кад се вратих из школе, нађох све онако како сам оставио: моја мати и сестра седе с рукама у крилу; не куха се ни ручак; пролазе на прстима покрај велике собе и само отхукују — исто онако као кад ми је стриц умро! Ђокица у авлији, везао мачки ђезву за реп, па се увесељава њеном трком. Момци шију гуњеве у својој одаји, а Стојан се извалио у сено, па хрче као да је поноћи.

Мој отац још исто онако седи, не миче се. Затегло му се ђурче преко широких леђа, а око појаса се размиче од дубока даха.

Одавно је већ било звонило на вечерње.

Дан се клони својему крају, а у нашој души иста она пучина — нигде краја да видиш, само што се облаци све гушће гомилају! Све постаје несносније, страшније и очајније. — Боже, ти на добро окрени!

Ја сам седео на прагу пред кућом. Држао сам у руци некаку школску књижицу, али је нисам читао. Видео сам на прозору бледо лице моје матере, наслоњено на суху јој ручицу. У ушима ми је зујало. Нисам умео ништа да мислим.

Уједанпут шкљоцну брава. Моје мајке нестало са прозора. Ја претрнух.

Врата се од велике собе отворише. На прагу стојаше он, мој отац!

Вес мало затурио, па му вири испод њега коса и пада му на високо чело. Бркови се опустили, лице потамнело, па остарело. Али очи, очи! Ни налик на оне пређашње! Чисто посукнуле, утекле у главу, упола покривене трепавицама, полако се крећу, нестално и бесмислено гледају, не траже

ништа, не мисле ништа. У њима нешто празно, налик на дурбин коме су полупана стакла. На лицу му некакав тужан и милостиван осмејак — није то никад пре било! Такав је изгледао мој стриц, кад је пред смрт искао да га причесте.

Полако пређе ходник, отвори врата од наше собе, промоли само главу унутра, па се, не рекавши ништа, брзо повуче. Затвори врата, па изиђе на улицу и лагано се упути кум-Илијиној кући.

Причао ми је после Тома, кум-Илијин син, да је се мој отац с његовим затворио у једну собу, да су нешто дуго полако разговарали, да им је после донето хартије и мастила, да су нешто писали, ударали печате и тако даље. Али шта је то било, то се не зна, нити ће икад ико знати.

Око девет и по сахата ми смо сви лежали у постељи, само мати што је седела с рукама у крилу и безначајним погледом гледала у свећу. У то доба шкрипнуше авлијска врата. Мати брзо пирну у свећу, па и сама леже у кревет.

Мени је испод јоргана куцало срце, као да неко бије чекићем у грудима.

Врата се отворише, и мој отац уђе. Обрте се једном-два по соби, па онда, не палећи свеће, скиде се и леже. Дуго сам још слушао како се преврће по кревету, па после сам заспао.

Не знам колико сам тако спавао, кад осетих нешто мокро на челу. Отворим очи и погледам: пун месец гледа управо у собу, а његов паучинаст зрак пао на лице моје мајке. Очи јој затворене, лице као у неког тешког болесника, а груди јој се немирно дижу.

Више ње стоји мој отац. Упро поглед у њу и не миче се.

Мало после приђе нашем кревету. Гледа нас све, гледа моју сестру. Дође опет наред собе, опет погледа уокруг, па прошапута:

— Спавају! — Али се трже од свог шапата и као да се окамени наред собе. Дуго је тако стојао, не мичући се,

само што опазим покатак како му сени очи, гледајући час на нас, час на матер.

Али ми ниједно ни ухом да макнусмо!

Онда он пође поребарке на прстима чизилуку, а не скида ока с нас; скиде пажљиво онај сребрњак, тури га под цубе, натуче вес на очи, па, брзо и целом ногом ступајући, изиђе напоље.

Али тек што се врата притворише, а моја се мати исправи у кревету. За њом се диже и сестра. Као какви дуси!

Мати брзо али пажљиво уста и пође вратима; за њом приста и сеша.

— Остани код деце! — прошапута мајка, па изиђе напоље.

Ја скочих, па и сам пођох на врата. Сеша ме ухвати за руку, али ја се отргох и рекох јој:

— Остани код деце!

Кад изиђох напоље, притрчим плоту, па све поред плота, а испод вишања, дозучем се до бунара и чучнем иза њега.

Ноћ је била у Бога дивота! Небо се сија, месец се цакли, ваздух свеж — нигде се ништа не миче. Онда видех бабу, како се надвири над прозор од момачке собе, па опет оде даље. Стаде најзад под кров од амбара, па извади пиштољ.

Али у исти пар, не знам откуд, створи се моја мајка уз њега.

Пренерази се човек. Упро поглед у њу, па блеји.

— Митре, брате, господару мој, шта си то наумио?

Мој отац уздрхта. Стоји као свећа, шупљим погледом гледа моју мајку, а глас му као разбијено звоно:

— Иди, Марице, остави ме... Ја сам пропао!

— Како си пропао, господару, Бог с тобом! Што говориш тако!

— Све сам дао! — рече он, па рашири руке.

— Па ако си, брате, ти си и стекао!

Мој отац устукну један корак, па блене у моју матер.

— Ама све! — рече он. — Све, све!

— Ако ће! — рече моја мати.

— И коња! — рече он.

— Кљусину! — каже моја мати.

— И ливаду!

— Пустолину!

Он се примиче мојој мајци. Гледа је у очи, чисто про-жиже. Али она као један божји светац.

— И кућу! — рече он, па разрогачи очи.

— Ако ће! — рече моја мати. — Да си ти жив и здрав!

— Марице!

— Митре!

— Шта ти то велиш, Марице?

— Велим: да Бог поживи тебе и ону нашу дечицу. Није нас хранила ни кућа ни ливада, него ти, хранитељу наш! Нећемо ми бити ниједно гладни, док си ти међ' нама!

Мој отац као да се мало занесе, па се наслони лактом на раме материно.

— Марице, — поче он, — зар ти?... — Загрцну се, па покри очи рукавом и ућута.

Мајка га ухвати за руку:

— Кад смо се ми узели, нисмо имали ништа осем оне поњаве, једне тепсије и два-три корита, а данас, хвала Богу, пуна кућа!

Ја видех како испод бабина рукава кану кап и блесну спрам месечине.

— Па зар си заборавио на чардак пун шишарке?

— Пун је! — каже отац гласом меканим као свила, а рукав превуче преко очију и спусти руку.

— Па шта ради она моја ниска дуката? Што ће онај лежећи новац? Узми га у трговину!

— Уложићемо у жито!

— Па зар смо ми неки престари људи? Здрави смо, хвала Богу, а здрава су нам дечица. Молићемо се Богу, па радити.

— Као поштени људи!

— Ниси ти неки туњез, као што има људи. Не дам ја самих твојих руку за сав капитал Параносов, па да је још онолики!

— Па ћемо опет стећи кућу!

— Изешћемо нашу дечицу на пут — каже мати.

— Па ме неће мртвог клети... Откад их нисам видео!

— 'Оди да их видиш! — рече мати, па га као неко дете поведе за руку.

Али ја у три корака већ у соби. Само што пришаптах мојој сестри: „Лези!“, па навукох јорган на главу.

Управо њих двоје ступају преко прага, а на цркви грунуше звона на јутрење. Громко се разлеже кроз тиху ноћ, и потреса се душа хришћанска. И као талас сухо грање, тако њихов звук односи бољу и печал, кида узе таштине, а скрушена душа разговара се с небом.....

— Сине! Устани да идемо у цркву!...

*

* *

Кад сам ишао лане у Београд по јеспап, видео сам у Топчидеру Перу Зелембаћа у робијашким хаљинама. — Туца камен!

ШКОЛСНА ИКОНА

I

Наше село имало је цркву, а црква је имала попа. Поп је, опет, имао цркву, село и попадију. То јест: поп је служио цркву, управљао селом и живио с попадијом.

Поп је био све и сва! Имали смо и школу, али она је била потчињена значаја, као што је ћата у судници. Она је служила цркви и селу, дакле попу. — Послије ћу вам већ и о њој причати.

Цијело је село било попов спахилук. Заповиједао је кмету, а кмет селу. Није имао пандура, али нико није могао ни помислити да не послуша попа, а он, опет, са своје стране није ни сањао да његова ријеч најалово прође, или да он узима власт која му не приличи.

Стјепану, што иде у раскорак, презријева жито, а он још није пожњео.

— А што ти, Стјепане, не жањеш?

— Како ћу, оче?

— Српом!

— Знам, оче; а куда ћу прије? Знаш да сам инокосан.

— А моба?

— Треба убити брава и набавити аков ракије, а знаш како сам страдао.

— А ти узми које црквено марвинче, а зар ће бити и што ракије, па сјутра зови мобу.

Сјутрадан до вечерње оборено све, везано и сложено у крстине.

Поп је све што је имао свога звао „црквено“ и „на-

родно", а све што је сеоско „наше". Могao је он ући у коју хоћеш кућу, узети што је хтио — нико му неће ни ријечи рећи. Он је то и радио. Попустила му шина на точковима, а он нађе Пера ковача, гдје седи пред крчмом:

— Зар ти — вели, — у радни дан сједиш пред механом?

— Благослови! — каже ковач и иде руци, — а шта ћу, кад немам посла?

— А јеси ли видио црквена кола и шину на точковима?

— Нијесам, оче!

— Нијеси, јабоме, немаш кад од механе. Треба ја да водим и твоју бригу!

Он иде даље, а ковач као опарен трчи поповој кући и стеже шину. Набавља зелене шаре у вароши, па их све масти, а испод трапа, гдје хвата можданик, подметнуо двије старе коњске плоче, да се мало гигају кола као на „вендерима", и да се попу „не трукца зорли".

Једном у сумрак угледа он новогa пољака Луку; ухватио нечије свиње, па гони у обор.

— Куда ћеш то, Луко?

— Благослови, оче! — У обор!

— А чије су?

— Ама не знам ни ја.

— Је ли више крмача или вепрова?

— Крмача.

— Ровашене?

— У десно ухо.

— Е, то су црквене свиње! Тјерај у обор, па им подај кукуруза. А кмета поздрави, нек закаже селу да пази на те свиње; јер ако још једанпут чујем да су упале у туђе добро, продаћу их одмах, ма ни сто гроша не узео! Неће бити моја штета.

Не зна нико, па ни он сам, кад се родио. У оно доба, гдје вам почињем причати, рачунали смо ми, а и он, да ће му бити тако педесет година. Попадија јал' је била годину

двје млађа, јал' није. Али обадвоје људи темељити. Дјеце нијесу имали, тијем су више рачунали сеоску дјецу у своју. Ко није имао чарапа, требао је само недјељом проћи поред попове куће, па већ више не би ишао босоног. Оно добра што су имали, као што рекох, нијесу рачунали у своје, већ у народно. Народ га је засијавао, жњео, косио, пластио, врхао, вијао. Мића црквењак на пијаци носио, а поп новце чувао. — А шта ће њима двома добро? Ни кучета ни мачета! Док су живи, биће им доста, а послје — народно је и било.

Поодавно је већ како поп не може да махне косом, ни да закопа мотиком, али зато је он ипак увијек у послу. Он води бригу о цијелом селу. Час је у једној, час у другој њиви, сада у школи, послје у цркви. Имао је свуда посла, свуда је и стизао, и свуда је требала његова памет.

Кад је какав тежи случај у судници, одмах трчи по попа, и он то од часа намири да је сваком право.

Код куће је живио скромно и по старински. Попадија га љуби у руку, кад пође у село, или кад се врати кући. Сва им је послуга био Мића црквењак, који се такође рачунао у нешто што припада цркви и селу, дакле попу.

Поп је говорио врло често бесједе у цркви. Силне свете и поучљиве ријечи, да те језа подиђе. Црква је служила сваки дан, а недјељом је била увијек дупком пуна. Прије, још давно, и кад је какав светачац, па и петак, нагура се пуна црква жена, али поп једанпут, послје службе у петак, стаде пред олтар, па поче говорити, да је Бог оставио недјељу и празнике за цркву; да се у остале дане човјек радећи моли Богу; да се он за све моли, кад они морају радити; да је богомрско не радити у петак, и да ће он свакога избрисати из протокола крштених, који отсад не буде петком радио.

И вјерујте, људи, у нашем селу нема, као у другима, ама ниједне главе која светкује петак.

А недјељом црква, рекох вам, пуна пунцата, па и половину порте притиснуо народ. А поп још кад хоће што важно да бесјеђи, поручи кмету да зовне још људе, којих ће се највише тицати бесједа. Ако је ко учинио што рђаво, а он га у цркви пред цијелим народом изобличи и позове на покајање. Није се никад десило да му се не послушају свете ријечи. Једанпут уђе нека помага у људе да разграђују туђе градине и да упуштају стоку. Пуца врљика, а разбијених глава као бундева. Сваки дан све горе, и кмет већ био поручио Циганину да скује резу за затвор, и предложио да се купи катанац, а поп једне недјеље стаде пред олтар, па отпоче проповијед. Лијепо је, брате, говорио, чисто да се заплачеш. Кад напошљетку сав поцрвене, па поче да дршке, каже: „Шта је то, браћо, јесте ли ви хришћани? Како је то зло ударило, да је горе него ли у Турској? Синоћ ме — вели — зову да читам молитву Арнаутовићу, кад ја тамо, а њему Срнинић прошћем сломио ребро, и то све око неке сипљиве кобиле. Па шта ћете ви у овом храму, кад тако радите? Шта сам ја згријешо Богу, да ми не дате под моје старе дане живјети? Како ћу — вели — поћи на небо, гдје ће ме сјутра-прексјутра Свевишњи позвати, како му смијем стати пред лице и дати рачуна о своме стаду? Или ви хоћете да ја за-творим ово свето мјесто, да га не газите богопротивним ногама и да ме не црните све горе пред оцем небеским! Пошљедњи вам пут кажем и позивам, да се оставите пасјалука и несрећне работе. Јеси чуо, ти Рајковићу, ти Иванковићу, ти Јоване Бојичићу и ти, Настасе Андрићу, ама зар ви мислите да ја не видим да сте и вас четворица у овом божјем дому? Прогнаћу вас, ако тако устјерате, старости ми, одавде и намјестићу Мићу црквењака пред порту с врљиком, па да му пребије голијени, који се од вас усуди ступити ногом на ову свету земљу. Проклећу и вас и све инације и убојице оним путиром ондје, па онда живи, ако можеш. Послушајте ме, пошљедњи вам пут кажем; вас сте четворица свему злу коловође. Јал' се мирите, јал' ћете отсад с Богом ратовати!“

Дршћемо ми као прUTOви — није шала оне божје ријечи, а пријети клетвом. Осврће се народ и тражи очима њих четворицу, а они покуњили главе, погледају се испод очију и хоће већ да се љубе пред народом. А послје службе: цмок! Поздрављају се и они, који се прије не хтјеше ни погледати, и кмет истави колац, којим је био подупро врата од бугаре. — Говори народ о поповим ријечима, а свакоме пуно срце, и лако му, као да се окупао.

Тако је он дјеловао. Никад није престајао, никад се уморио. Богу се молио: „Боже, опрости ми гријехе и одржи ме здрава, докле си ми живота поклатио!“ И Бог га је заједно с пошом одарио здрављем. Али кад поша намири по нашем рачуну тако педесет и пет година, почне нешто удити, свако јутро повраћа, а послје неколико мјесеца и ноге јој почеше отјецати. Не може више ни хљеба да замијеси. „Хоће — вели — душа на нос да ми искочи!“ Теретан јој сваки рад, и све да јој је да лежи. Не тужи се, истина, никоме, али попу пао некакав терет на срце, и црне му мисли долазе у главу да ће изгубити друга. Забринуо се силно и ноћу често устаје. Иде сам по дворишту, а све прислушкује код капка. Али поши, како која недјеља, све горе. Мука, истина, гдјешто и попусти, али ноге затјечу све јаче, дохватило и горе снагу, и често је хвата несвјестица. Све више изнемаже и једну ноћ лијепо да заковрне. Ударише некакви болови у крста, и све се у клупче савија. Сједи поп крај постеље и не одмиче се. Шапће само молитве, а попадаја слабо се и разбира. Јечи само и моли се Богу да је прими.

Шта да се ради?

Уједанпут попадаја се дохвати за појас, па врисну и сва поцрвене. Поп се окамени.

— Пошљи — вели она, — брже по Иконију Маркову.

Поп разбуди Мића, који у скок оде баба-Иконијиној кући, а сам се опет врати попадаји.

Болови наступају све на махове и све чешће, али кад

попuste, она је при себи. Стидљиво погледа попа, а на лицу јој се види некаква страшљива спокојност. Онда болови на-ново учесташе. Дође и Иконија, и поша рече попу да изиђе, а сама оста с Иконијом. Већ почиње да свиће први дан Духова. Сео поп на клупицу у авлији, турио сиједу главу у руке, па се не миче. Онда му уједанпут сину нешто кроз главу. Скочи с клупице и као да се насмјехну, а у исти пар чу дреку малог дјетета из собе. Он клече на траву и узео се молити Богу.

Још није поштено ни свануло, а већ све село зна да се у попа нашло женско дијете. Весели људи и жене, изоблачили се и дошли цркви. Љубе попа у руку и честитају. А он се чисто подмладио. Благосиља све редом, а Мићу заповједио да све црквене чарапе, тканице и рубље изнесе у порту и разда сиромашноме народу. Велика је служба била тај дан, дивно је поп пјевао. А послје службе весеље на све стране.

Пуна и крчма, па све наздрављају попу и његову дому. Нађе се и некакав шаливчина, који наздравља „црквеној попадији“, али Крста Замлата истеже шамаром и састави га са земљом, а увријеђени народ гракну: „Удри, посветила ти се!“ Све иде добро и сви се добру надају. Попадаја се опоравља и већ трећег дана предигла се у постељи, па срце млијеко из ђасе. Поп хода као и прије по селу, али је расијан и све се труди да сакрије радост. А кад је насамо, често му се развуку уста, гледа на ону страну гдје мисли да му је жена и дијете, па понавља: „Слава теби, Господе!“

Али једно вече, кад се врати из села, застаде он пошу у несвијести, а Иконија се сва ознојила, купећи крпама крв испод кревета. Попу се отсјекоше ноге. Спопаде петрахил, намаче га на врат, па стаде читати „молитву од крвотеченија“. — Све узалуд! Она отвори још једном очи. Показа својом жутом руком на дијете покрај себе, дохвати онда попову руку и пољуби је; прошапта: „Благослови ме... и опрости!“ Послје јој се, ваљада од бола, развуче лице, трже се

једном и онда као да се осмјехну и као да отвори мало руку, кад јој Иконија тури у њу воштаницу.

Кад ашов извиси гомилу земље више попадије, махну поп руком на нас, и ми одосмо његовој кући, а он оста сам на гробу. Сједили смо може-бити једно по сахата. Мићо изнио ракије у бардаку, па служи винском чашом. Пију људи, а жене отхукују и уздишу, а у чаши нестаје ракије. Шта је поп радио сам на гробу, то нико не зна. Тек послје једно по сахата врати се он, и истом ступи на авлијска врата, а дијете у соби запишта. Не поздрави се он ни с ким, већ, поводећи се, уђе у собу, гдје је дијете било. Рече женама да изиђу, а сам оста неко вријеме код дјетета. Чудно да дијете, чим осјети његову браду на својем образу, заћута и заспа. Гледао га је он дуго. Онда обриса очи и изиђе у народ. Сви поустајаше.

— Имао бих нешто да проговорим са старијим људима — рече поп.

Жене једна по једна њега у руку, па као гуске једна за другом на капију. И млађи свијет оде. Иконија сама оста у соби с дјететом.

— Браћо, — рече поп, — ви сви знате како ме је Бог благословио, и како сам му платио за моје знане и незнане гријехе.

Сви ћуте. Нико се не усуђује ни да сједне. И поп стоји, а бијела му брада час по заигра.

— Ја — вели — браћо, остах тако сам самохран са овим црвом. Тако је божја воља, нека му је слава! Али дијете ваља и гледати. Шта ћу ја, стар и нејак, с њиме?

Опет сви ћуте и устали дах.

— Птицама небеским дао је Бог другу снагу и путе, а човјеку остаје памет и хришћанско срце.

Опет ћутање, нико не зна како да почне, како да га тјеша, шта да му каже. Поп издиже главу и погледа по свјема:

— Је ли оно тешко селу?

— Не дај Боже! — гракнуше сељаци. — Не говори тако, ако Бога знаш!

Аксентије Смиљанић истаче се напријед:

— Ако је твоја воља, попо, и твој благослов, да му узмемо добру жену дадиљу, или да га дамо каквој бабињари, да га прихрани, док не узмогне само јести.

У тај пар отворише се врата од куће, и Иконија, сва умазана од суза, изнесе дијете на рукама.

— Ја — вели — не дам дјетета од себе, ако ћете ме сву исјећи. Мене је покојна заклела да га чувам и пазим.

— Да узмемо Иконију — викнуше сељаци.

— Добро! — рече поп. — Али дјетету треба сиса.

Станоје Глувић стидљиво изиђе напријед:

— Да простиш ти, попо, и ви, браћо, ви сви знате да се моја домаћица прије два мјесеца побабала. Дајте мени дијете и Иконију, док је оно још за сисе! Пазићу га као своје!

— Ако је с твојим благословом, попо, ја велим, тако је добро — рече кмет.

— Нека је с божјим благословом!

Иконија се врати у собу.

— Још нешто! — рече поп. — Смртан је човјек, а познат му је час смртни. Наш је гријех, ако умре поред нас живијех некрштена душа. Ја желим да крстимо дијете, прије него га дам из куће.

— Да га крстимо! — рекоше сељаци.

— Ко ће бити кум?

Међу сељацима наста жагор, али убрзо изиђе Нинко Вилотић.

— Ако сам ти прав, оче, да се окумимо! Тако народ, хвала му, мене изабра.

Поп се трипут пољуби с њиме. Онда понијеше дијете у цркву, и она се напуни народа.

Тако се дијете крсти, и надјенуше му име Марија.

Кад га опет вратише у кућу, Мићо изнесе поново ракију. Прву чашу даде куму Нинку. Он узе чашу, скиде капу и устаде, а сељаци и нехотице сви поустајаше и поскидаше капе. Нинко отпоче:

— Куме мој и оче, срећна да ти је Марија и наше кумство! Дабогда, свако добро и радост од ње да дочекаш: да те утјеши и подвори под твоју старост, да се дичиш и поносиш њоме, како се народ дичи и поноси тобом, а све у здрављу и веселу за дуго и на много.

— Амин, дабогда! — одазваше се тихо сељаци.

Сви се обредише ракијом, па онда нешто прошапуташе међу собом, и Нинко Вилотић први уђе у собу, где је дијете било, и тури му под главу дукат. За њим кмет, за кметом Аксентије Смиљанић, а за њима сви остали по реду и старјешинству, и сваки дарива дијете. Кад се сви изредише, Иконија изброја два дуката у злату и четири и по у сребру и крајцарама; веза новце у мараму, па даде попу:

— На, остави; ово је Маријино!

Онда је узео у руку и понесе је попу да је пољуби, па с Глувићем оде његовој кући. Поздравише се и остали сељаци с попом, па одоше, а он оста сам, као сухо дрво, и на срце му паде туга.

Дуго се опирао срцу, не хотјећи „срдити Бога“, али старост га је обрвала. Он паде лицем на кревет, гдје је јуче још покојница лежала, и горко зариде. Сузе спирају црне мисли, налију препуцло срце. Сломљен брод потоне, и ништа се више не види. И само још што сан из поломљене парчади ствара нејасне слике.

II

Наша школа била је у једној простој дашчари. У њој је била једна повелика соба за дјецу, једна мала за учитеља и једна кухина, у којој је и фамилијаз спавао. Главна соба, управо школа, била је ниска, као и цијела кућа. Врата од

ње гледала су у школску авлију, а с лијеве стране била су још једна мања, на која је учитељ улазио. У њој увијек удара на прашину и људски зној. Прозори су били хартијом подлијеplени. На зиду је висила једна стара дрвена икона Светога Саве. Била је сасвим почађила и испрепучала, да се једва разазнавао светац. Само горе, гдје је глава, цакле се очи, и ма у који крај школе да станеш, увијек гледају у тебе. Озбиљне, црне, продиру ти у душу и као да те нешто питају. Ја знам, кад се деси да сам сам у школи, спопадне ме некакав страх, и не смијем да се обазрем на ону страну. Све ми се чини проговориће нешто, и час прије гледам да загребом напоље.

Учитељ је био један кројач, који је страдао, врло миран и вриједан човјек. Цио дан је у школи, а ноћу шије поповске капе и шаље у варош. Једва да је што више знао од онога што је дјечи говорио. Пјевао је у цркви, али гласа готово никаквог није имао. Поп га је често дотјеривао, али се за нашег доброг учитеља слабо шта лијепо. Тек он се трудио што је боље могао. Ни у што се у селу није пачао, свакоме је угађао, а попа се бојао. Управо се ни жив није чуо. Ми смо били њиме задовољни: какав је, такав је — наш је! Не бих га ја овдје ни помињао, да и он није имао удјела у Маријину отхрањивању. Видјећете како!

Лијепо пазе Мару у Глувићевој кући. Напредује дијете да ти је милина погледати. Жене се надмећу понудама и поклонима. Није јој била још ни година дана, а већ је имала чарапа, кошуља, убруса и других ствари пун ковчег.

Кад јој се навршила година и девет мјесеца, а поп, у договору са селом, дозиди уз кућу још једну собу и уз дијете с Иконијом себи. Њима двјема једну собу, а себи другу. Тако га ни жене не сметају, које су сваки час обилазиле Мару, водиле је својим кућама и доводиле опет попу.

Она је расла у кући код оца до своје осме године. Једног вечера сједи поп, кум Нинко и Станоје Глувић у поповој авлији. Онда поче поп:

— Чујеш, куме, и ти, брат-Станоје! Дијете, као што видите, расте, хвала Богу, и напредује. Још мало па ће сама себи плести косе. Ја сам — вели — много мислио и лупао главу шта да радим јако с њоме. Дијете ваља да се помало учи кућевном реду и послу. Шта ће — вели — научити у мојој кући, гдје нема ни преслице, а камо ли разбоја? А и Иконија је остарјела, да се једва држи на ногама. Шта ви — вели — мислите? Да се договоримо ми, па послје да запитамо и друге паметне људе: да видимо шта ће они рећи.

— Ја велим да је опет дате мени у кућу — рече Глувић.

— Јок! — каже кум Нинко. — Код тебе је била скоро двије године, а код мене једном у недјељи. Него дајте ви мени дијете у кућу. У мене је и задруга већа, а, хвала Богу, паметна су ми и чељад, имаће се и код мене чему научити.

— Хвала ти, куме! — рече поп. — Тако сам некако и сам мислио. Сјутра ћемо се разговорити и с народом, па у име божје нек иде дијете у твоју кућу и нека почне науку!

Али сјутра се промијени код цркве све. Истом поп исприча и кметовима и старијим људима, сви присташе, и кум-Нинкова домаћица, весела, узела дијете за руку, а тек учитељ као из мртвих:

— Молим вас, браћо, и ви, господин-попо, ако дозволите, да рекнем и ја.

Зачудише се људи:

— Кажи, де!

— Ја велим, господин-попо, и ви, господо кметови и кумови, да није право да се дијете код толиког свог имања потуца по туђим кућама.

Поп поцрвене, кад чу ријеч имање, а кум Нинко разрогачи очи и скиде лулу с чибукџа:

— Зар ти — вели — дроњо, зовеш моју кућу туђом, и зар ће се ово дијете потуцати у мојој кући?

Учитељ се уједе за језик:

— Молим, молим, господар-Нинко и куме, и ви, госпо-

дин-попо и остала господо! Ја велим, ако дозволите, да се дијете васпитава као варошка дјеца, јер ово, ви видите и тако, мислим, није рођено да копа и оре, а то би било и срамота за оволико село; а вашој кући част и поштење! — ту учитељ скиде капу и поклони се кум-Нинку. — А ја мислим и кажем, да се дијете васпитава!

— Шта то? — рече Мојсило Прокић.

— Мислим и кажем да се дијете даде у школу.

— Какву школу? Ко је још видео да женско чељаде иде у школу?

— Е, идите у варош, господар- и газда-Станоје, па ћете видјети. Тамо иду сва дјеца, и мушка и женска, и тако је сад вријеме дошло да ће и по селима почети, па је гриота да дијете задоцни. Него ја тако мислим и кажем, да се дијете васпитава и никако друкчијел

Згледаше се сељаци.

— Шта велиш, куме? — рече Нинко попу.

— Нијесам — вели поп, — никад на то мислио. Да видиш, није луда ова учитељева.

— А како ће то ићи? — запитала Аксентије Смиљанић учитеља.

— Лијепо, кажем, дијете ће у школу код мене с другом дјецом научити читати и писати, па неће под своју старост молити другог да јој чита писма. А док она одрасте, неће се писма тако ријетко писати као сада, него ће сваки човјек морати писати писма. А, послѣје, у школи се учи: земљопис, свештена историја, прва и друга знања...

— Не би било рђаво! — рече кмет. — Шта велиш, ти, оче, и ви, браћо?

— Па да огледамо, а? — рече кум-Нинко.

И тако Мара остаде код оца, а пође у школу.

На једно по године послѣје тога напрасно се разболе поп, заковрну одједанпут, и већ му се чини да неће ни ноћи жив дочекати, па зове Нинка, Аксентија Смиљанића, Станоје Глувића и кмета.

— Браћо, — вели — тако ми се све допада да ће скоро куцнути за ме час. Него сам вас зовнуо да се договоримо за неке ствари.

Кум Нинко хоће да соколи попу, али му се језик заве-зао, и само гута плувачку. И Аксентије са Станојем покуњџио се, па се само примакосе постељи.

— Прије свега, браћо, ево у овом су ковчегу овдје народни новци, а кључ је на трпези, под плаштаницом — зна Мићо! Унутра има хиљаду и сто и један дукат.

Они се згледаше.

— Из тога зидајте најприје школу, па цркву. Немојте брукати себе живе, ни мене мртва, ни градити шта му драго. Не почињите док добро не смислите, и док не буде доста новаца, да не будете постидни пред свијетом. То вам је на аманет, па сад гледајте!

Хоће они штогод да проговоре, али се загрцнули, па само кашљуцају.

Поћута поп и одмори се, па онда, устежући се, настави:

— А моје дијете... остављам вама на аманет... Бог вам, а душа вам!

Кум Нинко испружи врат, хракну мало, па рече:

— Гледаћемо га као своје!

Поп настави:

— Смртни смо људи, не примите за зло, браћо, ваља ми се добро с вама разговорити, јер се не враћа с пута на који полазимо. Не дај, Боже, смртна случаја, или какве за-дјевице, шта би оно сироче онда?... Него, браћо, ја бих вас молио да јој за сваки случај одредимо мало имања од народног добра.

— Куме, — вели кум Нинко, — није малено твоје имање, а ево ћу и ја дати још...

Поп нестрпљиво махну руком:

— Станите, не разумјесте ме! Немам ја својега имања, ни дај Боже! Све је ваше и онога храма. Много би њојзи

било да јој одредите и ово што ја досад држах. Шта ће женском чељадету толико имање, а Бог зна, чија ће она бити и у чијз ће руке доћи! Тек велим, толико да јој одредите, да се не рачуна баш сироче, и да би се имала чиме прихранити, да је, не дај Боже, ви који... Чекајте, док свршим! Тако сам ја срачунао и смислио да јој одредимо, ако је ваша воља, ово парче земље гдје је кућа, и њиву уз њу, забран са шарамповом и ливаду с виром. То нека је њено! Је л' вам право?

— Како ти наредиш!

— У ковчегу има у једном рупцу завезано шест и по дуката, чиме сте је ви даривали, кад се родила. И то је њено!

— Божје, па њено!

— Е, сад ми је — вели — лакше умријети. Спаде ми неки терет са срца.

Али кад поп скиде бригу с врата, и бољка умину. Пред ноћ, истина, паде у ватру, али она не држа дуго, и он тврдо заспа. Пробуди се у саму зору и изиђе у авлију. Мара му поли да се умије, и старац, и ако слабио, ипак сталним кораком пријеђе улицу у уће у цркву.

Али његова подјела имања оста. И народ и дананас зове ону ливаду с виром Марин Вир, а забран са шарамповом Марин Шарампов. Ко не вјерује, нека пита само кога из мог села.

Кад се навршише три године, и Мара сврши трећи разред, учитељ онда навали на попа и на друге људе, те је задржа још једну годину дања у школи „на приват“. Тако она пође учити и четврти разред. Већ је зову сељаци да пише писма њиховим својтама, који су у војсци. И попа она одмјењује ондје гдје треба писати, извадити крштено писмо, и такве ствари. А учитељ поред ње изгуби и оно мало научног нимбуса, јер Мара сврши све научне послове као и он. Већ се више не кају сељаци што су је дали у школу, а поп, кад је погледа, уздиже очи к небу, и кадгод је ко хвали, а њему

иду сузе као маломе дјетету. Сасвим већ остарио, обневидио и постао забораван. Знам, кадгод му приђем руци, да ме пита чији сам.

Тако смо ми рачунали, а и учитељ није имао ништа против тога, да је Мара већ свршила „васпитање“ и да сада похита учити се кућевном послу. Већ је поп мислио да поведе ријеч о томе с народом, али се опет деси нешто што промијени наше рачуне.

Те године дође у нашу окружну варош владика. Нећу вам причати шта се ту спрема, ни ону трку и урнебес од попова. Доста да знате да је наш поп био најстарији у цијелом округу, те да му је по томе спадала нека особита почаст и задатак при поздрављању новог владике. Народ одлучи да попу за тај дан начини нове хаљине, и учитељ је читаве двије недјеље шио капу и дотјеривао што је боље умио. Кад поп сједе у кола пред нашом црквом, причекаше га дванаест коњаника, што су из нашег села у народној војсци, и они отпратише попа у варош, а цијелим путем бацаше пушке и пјеваше. За попом, у другим колима, возио се кум Нинко и Глужић, за њима још многи народ. Веле, кад је наш поп дошао у варош, да су лупала звона и пуцале прангије, јер коњаник, што је стојао на раскршћу, кад угледа попа у оној помпи, помисли да је владика, па ободу коња на муштулук.

Било како му драго, владика дође, и наш поп осоколи туна. Владика одмах чинио ручак. Било је пуно свијета, а наш поп, веле, сједио у зачељу. Ко ће с нама! Послије ручка, веле, разиђе се свијет мало по мало, само осташе попови код владике.

Онда владика поче једног по једног питати, како се зове, одакле је, каква му је нурија и т. д., па пита и нашег попа. Каже он све како је и хвали се нама — хвала му! — као својом дјецом. Онда, веле, рече свети владика: — Ти си, оче, од најстаријих овдје; а, богати, колико ти је година?

— Ја — вели поп, — и народ рачунамо да ми је тако седамдесет.

— Лијепа старост! — рече владика. — Дабогда још дуго да поживиш! — А, богати, оче, не прими за зло, гдје си ти школе учио?

— Ја сам се — вели поп, — учио у мога оца, који је попозвао у стара времена, па кад га убише Турци, ја осташ сироче и побјегох у ово село, гдје ме послјије власт запопи.

— А онако нијеси, да речеш, каквијех школа учио?

— Нијесам никаквијех.

— А знаш ли правило службе како ваља и „обредословије“?

— Ја, оче владико, што рекао неки стари поп Стоко: кога сам крстио није се потурчио, кога сам вјенчао није се раставио, а кога сам опојао није се повампирио.

Поп Митар позуче нашег попа за мантију. Владика се слатко насмија.

— Лијепо, оче! — веле да је рекао. — Хвала ти! Таки мени и требају!

Кад послјије пођоше, а поп Митар скочи на нашег попа:

— Како ти да говориш онако пред његовим преосвештенством!

— Да како ћу? — рече наш поп. — Онако је све у длаку! Још сам заборавио да му кажем да сам и једног Турчина покрстио, и ено га, сви га знате, ваљан хришћанин и један по један газда у селу.

Али владици збиља омилио наш поп, јер прве недјеље послјије тога, истом поп подијели нафору, а једне каруце рррр! па стадоше пред цркву. Скочи један што сједи с кочијашем, па попа у руку:

— Хајдете — вели — поздравио вас господин владика, да идете на ручак.

Сједе поп у кола, па још и Мару узе са собом. Гигају се, брате, она кола, рекао би човјек: сад ће испасти, а коњи као хале! Скида народ капе, куда поп прође, а свакоме пуно

срце. Није шала, наш поп! Али и јесте човјек! Та приличи му да је сам владика!

Кад је поп стигао у варош, прича Јанко Радловић, код кога ми купујемо со, и што му је кућа до владичина двора, да је владика изишао пред врата и помогао попу да сиђе с кола, па му није дао ни руке, него се с њиме, вели, у лице пољубио.

Мара одмах потрча, па владика у руку, а он њу у чело.

— Твоја? — пита владика.

— Божја, па моја! — рече поп.

— Да је жива и здрава! — рече владика, милујући дијете.

Сједоше они за ручак. Посадише Мару до пона, па јој vise ножице низ столицу, а сам свети отац намјешта је. Онда уђе један стар човјек и унесе чинију с јелом, а Мара скочи, па њега у руку. Чича сав поцрвене.

Када чича изиђе, а владика помилова Мару, па рече:

— Овога чичу, ћери, не мораш љубити у руку. То је мој кухар!

— Нека, оче владико, — рече поп. — Стар је човјек! Тако сам ја њу учио.

— Од тебе се, оче, — рече владика, — има и матор човјек чему да научи... А како ти се зове мала?

— Мара.

— Да је благословена!

Послије ручка много се штошта владика с попом разговарао. Звао га да га узме у конзисторију, али поп вели да не може никако оставити села, „а због мене једног, вели, не вриједи да премјешташ конзисторију у село!“

Владика се добродушно и лако насмија.

И с Маром је много штошта говорио.

— Који је оно светац? — рече он њој, па показа прстом на једну икону на зиду.

— Цар Лазар! — рече Мара.

- Гле! А откуд ти знаш?
 — Прочитала сам оно доље.
 — Зар ти умијеш читати?
 — Умијем.

Владика донесе једну књигу, па је даде Мари да чита. Она отвори у сриједи. Намргоди њене очице, па поче гласно и монотono, како сва дјеца читају:

„Маче војску старац Југ-Богдане, у Богдана силна војска била...“

- Стани! — рече владика. — Ко је то Југ Богдан?
 — Није он жив — рече Мара. — Он је погинуо на Косову.

- А шта је то Косово?
 — Косово је поље, гдје су Срби изгубили царство, и гдје је погинуо српски цар Лазар.

- Ту њене очице поново потражише слику Лазарева.
 — Лијепо, сине, врло лијепо! — рече владика. — Узми ту књигу, па читај код куће!
 — На поклон? — рече Мара, изненађена.
 — На поклон!

Бјеше то једна велика пјесмарица, сва у злато увезана. Поп нагнуо главу, а од милине све му сузе капљу у тањир.

Послије је владика питао шта је учила, и кад она одговори да свршује четврти разред, запита он попа:

- Па шта мислиш сада с њоме?
 — Мислим, оче владико, да је дам у кумову кућу, да се дијете учи раду.

— Штета би — вели владика, — била отргнути дијете од школе. Ово је — вели — глава, каквих мало има. Није се она родила да баре кудјељу. Него ти њу дај даље у школу!

- Не чу ти, оче владико, свршила је!
 — Знам, свршила у селу, а сад је дај даље у варош, у Биоград.

Попа штречну, као да га неко ножем удари.

— Зар да се одвојим од својега дјетета? — А брада му задрхта.

— Е — вели владика, — ти си своје дјетету највише добру рад. Па ја велим, не треба да стајеш њеној срећи на пут.

— Не дао Бог! — рече поп, грцајући. — Па шта да радим? Научи ме!

- Пошли је у Биоград на науке.
 — А колико то траје?
 — Четири године.

Поп преблиједе као крпа и разрогачи очи. — Шта се то, побогу, толико учи?

- Науке — рече владика.
 — А шта ће то њој?

— Како шта ће, оче? Друкчији је данас свијет него што је био за твоје младости, а још ће друкчији бити, кад она ступи на снагу. Кад сврши школе, може, ако ће, бити и учитељ. А послије, у вароши друга срећа чека дијете.

Поп заћута и даде се у мисли. И владика ћути. Тако то траја неко вријеме, онда рече поп:

- Треба ли ту штогод трошити?
 — Једно пет-шест дуката мјесечно.

Попу чисто одлакну:
 — Нема од тога ништа, оче владико! Гдје су толики новци?

— Па ти — вели — имаш имања, како су ми причали, на хиљаду дуката.

Поп се забечи:

— Каквих хиљаду дуката, каква имања? Немам ја ништа. Њој је, истина, народ нешто одредио, али не вриједи све ни сто дуката. Нема ту ништа од школе!

Владика се маћо искашља.

— Ласно је — вели — за новце, тек ако ти пристајеш.

Све ћемо то лијепо намјестити. Имам и ја неку цркавицу, коју сам за школу одредио, а — вели — не знам боље прилике од ове.

— Оче владико, старија је твоја и паметнија од моје. Само још да видим шта ће село рећи.

А у селу ко смије рећи што против владичине воље и ријечи? Нијесу се дуго препирали. Сељаци се шћућурише, само их срце боли, али што мора бити мора!

И послије мјесец дана већ се опрема дијете за пут. Силне се припреме чине.

Дан пред полазак мутљају се жене из цијелога села по поповој кући. Ту је камара сирчева, колача од пекмеза и тијеста, лепиња и погача, лонаца с кајмаком, живих и пржених пилића, пастрме и толико „заире“, да би Војин четовођа рахат цијелу чету њоме нахранио. Мићо донио из вароши шарен нов ковчег, и у њега трпа Иконија силне чарапе, кошуље и убрусе.

Жене посједају на клупу под орах, милују Мару и плачу, а она уплашено иде из крила у крило. Не плаче, већ замишљеним очицама гледа у шта му драго. Чупка ресе на кошуљи и не говори ништа. Ништа не једе и не пије. Чисто дијете дошло ван себе; некаква му ватра подишла обрашчиће, и кад што проговори, то је као у некаквом заносу.

— Дабогда да ово све на добро изиђе! — рече баба Стевана.

Кад се већ смрче, разиђоше се жене и људи кућама, а оставише попа сама. Није ни он готово ништа вечерао, а ту ноћ узе Мару себи у постељу. Иконија се не може од ње да растане, и кад је мислила да је Мара с попом заспала, изнесе свој губер и простре га пред врата попове собе, па ту леже.

Кад сан, који не може растјерати никаква брига дјетињег доба, савлада немирну душу Марину; кад црне трепавице падоше на запурене обрашчиће, а груди се почеше

равномјерно дизати, исправи се поп у постељи. Собу је освјетљивало кандило, које је горјело пред иконом. Да је у тај пар Иконија провирила, би помислила да гледа светитељске слике. Наднијело се увело старчево лице на пун живота лик дјететов, а с бијеле браде цури кап по кап и чисто се запуши на њеним обрашчићима. И таман се поп наже да је пољуби, а дијете у сну махну руком, окрете се на другу страну и настави спавање. Дубоко поп уздахну и завали се у постељу.

Давно је пала роса, већ се и исток румени, а поп још не заспа. И кад чу, гдје пред његову кућу сташе кола, устаде и изиђе напоље.

Пред кућом кум Нинко попушта штрање коњима, који се пуше у свјежем јесењем јутру. Кочијаш се испео на кола, па ногом потурује сијено под сједишта. Поп изиђе на капију, у селу је још све било мирно; само гдје-гдје што шкрипне ћерам, или лупне капак од прозора. Кокоши ваде главу испод крила, али још не скачу са сједала.

— Добро јутро, куме, и благослови! — рече кум Нинко, кад угледа попа. И кочијаш се исправи у колима и скиде капу.

Поп га отпоздрави:

— Добро си поранио, куме!

— Шта ћу? — рече кум Нинко. — Пробудих се раније, па кад не могах заспати, а ја викнух дијете да хвата.

— Ходи у кућу! — рече поп. — Мара још спава, а Иконија нам може испећи каву.

Не рекох вам, да је такав договор, да кум Нинко вози Мару у Биоград и понесе владичино писмо куд треба. Поп не може од цркве, а и од старости. А гдје би њега, старца, пустио народ на пут, и како би њему било да остави дијете у Биограду, па да се сам врати? Бог зна, би ли он то могао икако и поднијети?

Ту они говорише које о чем, а највише о путу и о Мари. Много поп савјетује и моли кум-Нинка, да пази на ово и на оно и да добро упамти све, па да му послије прича, кад

се врати. Тако они бригају бригу, док Мара спава тврдим сном. Већ се заблиста од истока. Стадоше још двоја кола пред попову кућу. Дођоше жене и људи из сусједства, а и који су даље сједили. Још једно по сахата, а авлија бјеше пуна људи, а пред кућом више од десетора кола, а Мара — још спава!

Кум Нинко погледа у сунце, које се помоли.

— Осваја дан — рече, — ја велим, у име Бога и с твојим благословом, куме, да се крећемо.

Иконија с црвеним очима утаче се:

— Спава још дијете!

То бјеше препона. Ко може стегнути срце па сада пробудити дијете?

Али кад прође једно четврт сахата, и кад се с пласта поче пушити, а са траве роса дизати, уста поп па пође у кућу. Сви умукосе, нико ни ухом да макне, поп уђе у собу.

Дуго гледа мирну и безбрижну савјест како спава. Стаде под икону и помоли се Богу, па одважно приђе кревету. Метну дјетету руку на чело:

— Маро, сине, устани!

Дијете протрља очи и отвори их. Дубоко уздахну, па гледа великим безазленим црним очима у попу:

— Како сам лијепо сањала, бабо!

— А шта си сањала, ћери?

— Сањала сам ко ја у некој великој вароши, па ко неке велике, велике куће; па ко ја се возим на златним колима; па се све љуљају као владицина!

— Па сад ћеш, ћери, у име Бога, у Биоград — рече поп и силом развуче уста. — Тамо ћеш свега видјети.

— Биоград! — рече дијете и промијени се у лицу, а срце му залупа.

— Устани!... Сви те чекамо... — рече поп, па побјеже из собе.

Послије је ушла Иконија с другим женама, и кроз једно

четврт сахата изведоше, плачући, дијете, које се и само купало у сузама.

— А шта балите, ви, жене, и цвијелите дијете? Ви ништа друго и не знате! — рече Аксентије Смиљанић и обриса рукавом сузу.

Мићо изнесе Марин ковчег и тури га у сијено под предње сједиште. Поп пољуби Мару:

— Пођи с Богом, Маро! Нека ти је он у помоћи!

Онда сви редом почеше љубити дијете, и најзад је Нинко понесе, као да су јој двије године. Рече јој да се прекрсти, па је метну у кола горе. Онда се и сам прекрсти, па се посади поред ње и пришапта јој:

— Пољуби бабу још једанпут и кажи: „Благослови ме!“

Она се наже из кола попу и пружи руку:

— Благослови ме, бабо! — па наслони усне на увелу попову руку.

Жене покрише очи, људи чепркају палицом по прабини и гледају на другу страну у плот.

Наста тишина.

Поп метну обје руке на Марину главу и узе шапутати.

А кад он диже и исправи главу, Нинко викну кочијашу:

— Ошини!

Коњи пођоше. Поп пристаде уз кола и загрли се у ходу с кум-Нинком, па рече:

— Чувај ми, дијете, тако ти живог и самосазданог створитеља!

Нинко потхвати дијете руком испод мишке и привуче га к себи, а коњи почеше касати. Мара се окрете оцу и престрављено викну: „Нећу у Биоград! Нећу!“ Али слаб јој бјеше гласић. Не чу то ни поп, ни кум Нинко, ни кочијаш.

Коњи све крупније касају, и она наслони главу на Нинкове прси, па неутјешно и силно зајеца.

Још мало се види, кроз облак од прашине, како се кола крећу.

Већ окретоше Зебићевим шором, а поп и за њим сав народ не миче се с мјеста и не одваја очију. Кад већ кола замакоше, поп обриса очи и погледа по народу. Махну слабо главом, као да рекне „Збогом“, и пријеђе преко пута. Отвори црквена врата и ничице паде пред олтар, а челом дохвати земљу. Лежао је тако може бити четврт сахата, а кад се диже и окрете, угледа пуну цркву народа.

Кад се Нинко послјије недјељу дана врати из Биограда, није могао наодговарати свијету. Причао је многа чуда што је видио у Биограду, да му једва вјеровасмо. За Мару вели да је најприје с писмом владичиним ишао у једну школу и предао га школском старјешини. Овај, вели, кад прочита писмо, отишао је с њиме и са Маром кући неког професора Вучетића и ту је Мару предао. Причао је, како у тој кући има много којешта, да ни десето не знаш чему је и зашто је, и како се човек може ласно обрукати, ако добро не пази. Тако он, вели, и не гледа, већ пљуцка испред себе. Кад случајно обрне очи, а на патосу стоји једна велика пјесковница, за мал', вели, што није у њу пљунуо. Послије, каже, све код тог професора, нудили му да насне чорбу себи у тањир, али он, вели, казао: „Нека, хвала, могу ја и из чиније“, те није хтио прљати тањира. — Знали смо ми већ унапријед да нас он неће осрамотити!

Поп га је час по прекидао: „А Мара?“ или: „А она шта каже?“, а Нинко намјешта што боље умије. Каже, да је весела као птица, и да је људи, код којих је, пазе да не може боље бити: „Не слази“, вели, „с крила“. Дабогда! Само што нешто сметено прича како се растао с њоме: „Није“, вели, „ни плакала!“ Гдје ће то бити да дијете не плаче?

Што да вам причам како нам је било без ње; што да вам описујем како је сиромаш поп чисто занесен и често хоће ово, а ради оно, мисли једно, а говори друго? Што да вам приповиједам како смо били као убијени, и како је кум Нинко сав поцрвенео, кад послјије десет дана доби поп пи-

смо од Маре, у коме прича: како јој је самој, како је хтјела да се ухвати за кум-Нинкова кола, кад се он враћао, како се све крије од госпође за дрва и у шупу, па плаче сама, и како, каже, хоће да умре? Не треба ни око тога да се задржавам, како је поп на врат на нос спремио кола за Биоград и с тим писмом отрчао владици. — Све то само би разалачило приповијетку, и све то само би онај разумио, који је своје рођено морао послати у туђину, или који је сам у својој младости морао оставити свој завичај. А ко је то све преко главе претурио, тај зна како најзад и туга малакше; легну њени таласи по срцу, и уморну површину дотиче само још писмо од милога, као ластино крило мирно огледало воде.

Дан за даном, недјеља за недјељом, па и мјесеци клизе неосјетно. Што прође, изгледа да је мало час било, само у будућности види вјечност срце које чека. Кад је пошљедњи мјесец школске године, не може човек жив да дочека. Али нема више туге. Разведрила су се лица, и некаква неспокојна радост ожарила и увело попово лице. Ударише врућине. Иконија већ кречи попову кућу, и спрема се дочек за Мару. Једног дана и кум Нинко сједе на кола, па у име Бога оде у Биоград, а весео народ само једно поручује: „Похитај, не задржавај се!“

Марина соба као рај. Прозори закићени липовим гранама, под гредице подвучени струкови босиљка. На пећи свакојака цвијећа; нова шареница прострта по постељи. И само се још нестрпљиво ишчекиваше мио владалац, који и не сањао о својој моћи над нашим срцима.

Боже, кад она дође!

Поп ван себе од радости. Иконија да се угуши од суза, па не пушта дијете из руку. Жена пуна кућа, па се само вајкају: „Леле мене, како је дијете ослабило!“

— А да, весела друго, гладно и жедно у туђем свијету!
— Па гурај дјетету колаче и друге понуде у руке и у уста.
А на њој слаба промјена. Само што је мало порасла

и што је бљећа дошла у лицу, те јој црне очи чисто још црње и још се силније цакле.

А она не зна шта да ради. Препуно јој срце, па не може нигдје да се скраси! Сједне на креветац, држи колач у руци и гига ногама. Онда скочи, трчи у кухину и тјера Иконију да јој прича којешта. Послије трчи по авлији, ваби кокоши, гледа како Мићо изгрће жар из пећи за хлеб, или како сусјед Ђерић прави страшило за птице. Па онда хајд' Нинковој или Глумићевој кући. А они као да им је владика дошао: завирују је са свих страна и већ не могу да је се сити нагледају.

Тако она весели попа и село. Ишла је с попом и владици. Била у школи. Па послјије опет је с дјевојчицама на игри или на раду. Све се боље уобљавају обрашчићи и све црвенији долазе, док већ не измаче мјесец јул, и док кум Нинко не запреже коње, да води душу села из села.

Кад по други пут оде, поће све по старом. Наново је требало чекати годину дана, и кад се она наврши, закла нас лијепо једно писмо, у коме вели: „Слатки бабо! Хоће срце да ми пукне што ти не могу доћи. Причао ти је владика да ме је премјестио у један пансионат, гдје се говори само француски. Цијеле године ишла сам у школу, а сад ме ни о распусту неће да пусте кући. Веле: морам учити француски, да стигнем друге и т. д.“. Можете мислити како нам је било! Али шта ћемо? Попу не смијеш ни поменути да устане око владике, не би ли је он како истргнуо отуд и добавио нама, ма на недјељу дана. То би њега, сиромаша, само још јаче цвијељало, јер он је, зацијело, и сам већ с владиком о томе говорио. Покуњисмо се, па ћутасмо.

Претурисмо још годину дана преко главе. Кад је требало да дође, поп доби писмо да ове године о распусту иде госпођа, код које је Мара, у Беч, па хоће и њу да поведе. Владичина је воља да дијете, прије него се сасвим врати кући, види што више свијета и научи се чему се год деси прилика. Попу је казао: „Стрпи се, оче, још годину дана!

Нека дијете прође свијета. А послјије, кад ти дође, нећеш се више од ње одвајати!“ Тако опет наступи вјечност, послјије које ће зар и нама гранути сунце.

Међутијем мијења се штошта у селу — вријеме чини своје! Наш стари учитељ остави нас — оде, сиромаш, на пут на који се иде затворенијех очију. Бог да му душу прости! Жао нам га је било. Био је, сиромаш, некако прирастао за село. Лијепо смо га сахранили. Послије распустисмо дјецу, а школу затворисмо.

Сад смо се сви надали да ће нам Мара доћи за учитеља. Већ је поп с неколико старијих људи ишао због тога и владици, и он им утврдо обећао. Сиромаш покојни учитељ, чисто нам је... баш се човјек гријеши!... хтједох рећи: чисто нам је, Боже-прости, стојао на путу.

Да видите, јесмо ли дочекали чему смо се надали!

III

Бјеше недјеља послјије подне. Народ се искупио код записа. Изнијели један сто из суднице, поред њега дугачка клупа и неколико троногих столица. Засјели старији људи и поп, па разговарају о овом и оном, а младеж се игра и весели.

А друмом за наше село иду једна кола, и у њима један господин човјек. Чудан мало на поглед. На глави му широк сламњи шешир с црвеном траком. Испод шешира смеђа коса пада на чело. Густе обрве готово се састају, а међ' њима једна дубока бора, која се ни онда не изједначи, кад господин човјек затури шешир и рупцем брише зној с чела. Мора бити да се с њом родио. Чудно она отскаче на младом лицу, усред кога сједи мало кукаст нос, а под њиме малени густо брчићи, које је он на обје стране рашчешљао, те су на крајевима растресени и шири него под самим ноздрвама. Доња му је усна мало висјела, а горња је мало издигнута, те се виде бијели као снијег зуби, мало искривљени као плот који је по-

срнуо. Лице му је поблиједо, ал' не мршаво, а велике смеђе очи до пола затворене, жмире и увијек гледају на страну. Има му двадесет и двије до и три године.

Ништа не говори с кочијашем. Пуши цигару иза цигаре. Гледа само око себе и као да није весео. А са оне боре на челу не може човјек ни знати како му је, јер увијек изгледа мргодан и зловољан.

Иде он у наше село и ено га гдје уђе. Хајд', хајд', па право у народ. Уставише се кола. Гледамо ми ко ће то бити.

Господин човјек неспретно скочи с кола, па тромо, и као да је богзна како уморан, приђе столу, гдје је и поп сједио. Не назва Бога, само мало климну главом:

— Је ли овдје кмет?

Ми помислисмо да је нов ћата, па поуштајасмо. Кмет скочи:

— Ја сам, господине!

Господин човјек извади готову цигару; па тури у уста и наокришке, а све гледајући кмета, приђе столу; заврати шешир, наже се према попу и пружи руку.

— Жив био, сине! — рече поп.

Ал' господин дохвати кутију са жигицама, која је пред попом стојала, и брзо трже руку назад. Исправи се, па са стране баци поглед на попа, још већма зачкиљи, а бора на челу као да још дубља дође.

Онда се опет лијевим раменом окрете кмету:

— Гдје је овдје школа?

— Ту је, господине, одмах до цркве.

— Води ме! — рече господин човјек.

— Затворена је!

— А ти је отвори! Ја сам наименован за учитеља у овом селу.

Гле!... Нов учитељ!... Како то?

Поп се исправи, па га стаде гледати. И ми се ослободисмо. Посједасмо опет, правећи и њему мјеста, ал' он не хтједе сјести, већ опет вели кмету:

— Дела брже, уморан сам. Отвори школу и пошљи ми фамилијаза.

— Сједи, човјече! — рече ослобођен кмет. — Није сабља за вратом.

Учитељ се насмија, ал' само лијевим крајем уста, и лијево око сасвијем му се затвори, а онијем другијем погледа кмета најприје у опанке, па онда у капу:

— Нећу — вели, — хајде ме води!

— Ама сједи, да пијеш штогод! — рече кмет.

— Нећу ништа — рече он оштро, а врх оне боре показаше се још двије преко ње, — води ме!

Кмет оде с њиме.

— Какво је ово чудо? — рече Остоја Пурешевих. — Јал' је нешто превећ мудро, јал' је сасвијем лудо!

Сељаци слеглоше раменима и, сами не знајући зашто, дадоше се у некакву тамну слутњу.

Другога дана изишао учитељ у механу. Сједне сам, на мргоди се па ћути. Поручи штогод да једе, па опет у школу. Дјеце није било, јер је већ био јул мјесец, па због оно неколико дана до распуста не хтјесмо сазивати дјеце.

Попа се клони, да је чудо. Већ је недјељу дана, а с њиме није још ни ријечи проговорио. Кад би у недјељу, а поп га чека да држи пијевницу. Јес', ал' учитеља нема! Послије службе дигне се поп, да види да учитељ није што болестан. Кад уђе у собу, а он лежи на кревету, који је начињен од кухинских врата, под која је подметнуо на четири краја по пет-шест цигаља. На ногама му панталоне, а горе само кошуља. Босоног лежи и чита некакву купусару.

— Помози Бог! — рече поп.

Учитељ занесе објема ногама као рукуницама, па их спусти низ кревет. Тури кажипрст у књигу, па је метну у крило. Поклони се мало пут попа, па оста сједећи на кревету.

— А камо се ти, учитељу? — рече поп.

— Ево ме!

— Знам! А камо те у цркву, да пјеваш?

— Нијесам пијан да пјевам!

Поп устукну један корак, наже се напријед, па зачкиљи и гледа у учитеља.

— Шта ме гледаш?

— Ништа! — вели поп. — У цркви се пјесмом слави име божје.

— Па кад ти се слави, а ти га слави! А мене немој дирати! Видиш да радим!

Па опет се извали на кревет и отвори књигу.

Поп се прекрсти, па натрашке изиђе из собе.

Одатле оде полако кући. Сељацима не рече ништа. Сам се даде у неке мисли.

Од то доба он учитеља никад више ни за шта не запита, нити је с њиме долазио у додир. И учитељ, чим види попа, а он погне главу, намргоди се још јаче, игра се прутићем и пролази као мимо турско гробље.

Ко зна зашто он тако чини? Ко зна шта је поп о њему мислио?

И тако се учитељ осами. У прсте бих вам могао казати сваку његову ријеч, тако је мало говорио. Кад видје да му и оно мало, што овда-онда проговори, нико не разумије, а он се дусне, окрене главу на другу страну и, мргодан, оде.

Једанпут иде он полако поред ковачнице. Ковач је нешто теретно радио, сав мокар од зноја, залијепила му се кошуља за широка леђа, а он стао на врата од ковачнице, па духа. Наспрам тих врата друга су, те тако се игра вјетар кроз ковачницу и хлади знојавна ковача.

Кад учитељ дође напоред њега, а он се окрете:

— А што си ти, море, стао ту?

— Што сам уморан — рече ковач.

— Знам; а што си стао на промаху?

— А?

— Што си, велим, стао ту, да те тако знојавна бије вјетар?

— 'Вако ја, кад се ознојим! Станем на вјетар, па чисто забрекнем. Па кад послјије опет узмем чекић, чини ми се да у њему нема пет драма, а леђа ми чисто шкрипе.

Учитељ се насмија. Онако: једним крајем уста и једним оком. Погледа ковача још једанпут, не рече му ништа. Само се зави у струку и оде даље.

Други пут Павао Ђерић води волове с празним колима. Стока се нешто узарумила, па неће с мјеста, а Павао се наљутио, поцрвенео у лицу као паприка, виче на волове и дере вјдамаком куд стигне.

А тек учитељ пред њега као какав капетан:

— А што — вели — бијеш ту марву?

— Ја шта ћу, кад неће да иде?

— А што је не храниш добро, па би ишла?

Павао исколачи очи:

— Зар не видиш да је сваки као пуце, апостола му његова? Па да га не бијем! — Па опет: плус!

— Гори си од те марве! — рече учитељ.

Павао се испријечи:

— Немојде ми пристајати на муку, кажем ти, већ гледај свога посла! Знам ја тебе добро, који си ти!

Учитељ зачкиљи очима:

— А који сам ја?

— Чивутин — рече Павао. — Ја те не видјех ни да се крстиш, ни да клањаш. Не знам само чивутскога закона.

Ту он још љуће одадре дешњака. Волови уједанпут потрчаше. Павао се дохвати за стражњу оковину и сједе на њу, па поиздалека, окренув се учитељу, викину: — Упамтиде, ти, учитељу, коме си казао да је марва!

Сељаци су видјели, истина, да је овај учитељ сасвијем нешто друго од пређашњег, и мислили смо сви да је он учиван човјек, али га нијесмо марили. Нарочито га је то црнило што га поп ама ни у уста не узима.

Нико се није с њим дружио, осим једнога Јеротија Ко-

вачевића, који га је заклањао и бранио. Тај је Јеротије чак и ишао њему. Шта су њих двојица говорили, то се не зна. Једанпут довуче Јеротије американски плуг и стаде се хвалити како га је учитељ научио. Ал' кад га забоду у неку крчевину, а плуг пуче на двије поле, као да је од леда. Псује Јеротије што му на уста дође, и кад се он даде да га учи којеко, ко није ни орао ни копао. Тако и он остави учитеља себи сама и његовој глави.

Од то доба учитељ поста још већа ћуталица и још осамљенији. Једно вече писао је неком своме другу: „...Бош посла! У народу се не може ништа учинити. Заузимајући се за њега, пишући и говорећи, упропастио сам своју каријеру и спао на то да будем учитељ!... Овдје су сви моји покушаји јалово испали. Народ је глуп и затуцан! Имају једног попенду, који је још с два-три капиталиста притиснуо пола села, а све благочастивим намјештањем. Он с овим капиталистима експлоатише сељака — подржава га све јаче у глупости — а сам ништа не ради!... Хоћу да пресвиснем, гледајући ову неправду!...“

IV

Већ се приближаваше Петровдан. Сваки дан ишчекивасмо Марину поруку за кола. Али дође и Петровдан, а писма од ње нема. Једно вече, трећи дан по Петровдну, враћају се људи с рада, па стоје пред судницом и говоре нешто о пушницама. Ја сам био с Радојем Никодићем у лову, и кад се вратисмо, умјешасмо се и ми у народ. Већ се хвата мрак. У даљини опазисмо нека кола. Кмет погледа на ону страну, закиљи очима и труди се да позна ко је. Уједанпут плесну рукама:

— Мара!

— Мара! — гракнусмо ми, а ћата, што боље може, попу на муштулук.

Радоје опали из двоцијевке... Поп, гологлав, потрча

пред кола, која се уставише, раширио руке и рида, а вјетрић му се игра бијелом брадом и с оно мало длака на глави.

Мара бјеше сама у зачељу. Брзо устаде, лијевој руком покупи хаљину, десном смаче шешир с главе, дохвати се за лотре и лако скочи на земљу.

Поп је ухвати објема рукама за главу, па је љуби у чело, а нама иду сузе. Поздравља се она с нама — каква је, једва да је познаш! А кад коме од нас момака пружи руку, а он сав поцрвени. Искупи се доста свијета, па је као младу одведосмо поповој кући. Поп од радости ни говори ни ромори, само брише очи, и тек постарији људи што је по штогод припитају, а млађима се чисто везао језик. Није шала, као каква госпођа! Па какве су јој оне хаљине, па како иде!...

Сутрадан устала она, стала на врата, па гледа. Поп је већ давно био у градини и сваки час се враћа, да види је ли Мара устала. Пред зору је била лака киша. Земља бјеше свуда влажна, а са дуда спрам врата још нијесу испариле кишне каплице, па га обасјало јутрење сунце, те се цакли као полелеј у варошкој цркви. На букви кликће дјетлић, а са ораха му се одазива жуња. Сунце блиста, а облаци се разилазе.

Мара стала на врата, па гледа неким широким погледом. Дубок јој је дах, а чудно јој нешто у грудима.

— А што си ми се замислила, голунице? — рече Иконија.

Мара још дубље повуче пару:

— Ништа! — рече, а поглед јој упрт у даљину. — Како је све дивно, пуно живота, како је свјеж ваздух!

Иконија јој завири у очи, па онда погледа на страну, куда Марине очи бјеху управљене:

— Дуд? — рече она.

— Шта?

— Гледаш у дуд?

Мара се слабо насмјехну:

— У дуд и свуда! — Па замишљено настави: — Чисто сам гладна овога ваздуха.

— Е, печем ја каву за тебе — рече Иконија. — Знам ја, ти си се поварошанчила. Волиш ти бијелу каву!

У то дође и поп из градине. Његово светитељско лице бјеше опет узело земаљски облик, јер га радост бјеше обасјала: уста су му непрестано развучена, а на бијелим трепавицама час по висе капљица, којом душа роси, кад јој се мркне и кад свањује.

А кроз летве од чардака у сусједној авлији цакли се једно око. Тај је чардак Ненада Ђерића, а у њега је син Павао, момак за женидбу. Онај исти, коме учитељ рече да је марва.

Сједа поп с Маром за сто под орахом. Иконија донесе бијелу каву.

Поп не скида с ње очију.

— Шта си радила, сине, откада си устала?

Мара узви обрвице. Уморно крене очима око себе, па кад упре у попу, њему је као да га полијева неким животно-творним балсамом.

— Гледала сам природу — рече она безазлено.

Поп протури прсте једне руке кроз прсте друге руке, испружи оба кажипрста и састави им врхове, па тако склопљене руке положи на сто. Заврати се мало на клупицу, а главу нешто искриви на десну страну и погледа у небо.

— Природу! — рече он замишљено. — Да! Тој сам се мисли и сам поклонио! Велика је то књига! Ко њу чита, тај се ближи Богу!

Да, али поп не зна од колико се руку може читати та књига.

Дани измичу, Мара је цар села. Свакоме су пуна уста. Нада да ће нам она бити кад-тад учитељ, заносила нас је све. А она хода по пољу. Замишљена је — али јој је јасно лице. Није то туга, ни брига, што занима њену душу.

То је она сентименталност, ваљада својствена њеним годинама и школи коју је учила. Ходећи тако, састајала се и с

учитељем; најприје га се, веле, плашила, али последије се већ навикла.

Тако је то ишло мјесец дана. У то доба Мара поста још замишљенија. Чудновато се поче понашати.

Сједи неки пут с нама. Ђерета и прича шта има по свијету, па онда скочи; само што рекне: — Треба радити! — па нас остави, а ми блејимо за њом.

Или дође поспије подне, кад се поп наслонио на шареницу, па га гледа, нагне се према њему, па се одједанпут тргне, издигне главу, уђе у собу и отвори књигу.

Или хода по пољу. Запјева славуј поистиха, па крепко, милостивно и ситно, весело као сватовска пјесма, па тужно као опијело. А она га слуша, слуша, и поглед јој лута по зраку. Онда уједанпут тресне ножицом и уздигне главу:

— *Luscinia philomela*! Па шта? — Или тргне боквицу из земље, па завирује прстић, који је још као дијете порезала, и који јој је Иконија боквицом претијала. Гледа листиће и мисли нешто, па га онда чисто срдито баци и с некаквим поуздањем шапне: — *Plantago lanceolata* — проста ствар.

Неки пут, опет, стоји сама у соби. Нешто се страшно бори са самом собом. Ударе јој сузе, па плаче, плаче, па опет уједанпут утре очи, дохвати књигу, тресне о сто, отвори, па навали читати.

Сјела једном под орах. Плете, а књигу метнула преда се у крило; намргодила очице и чита, не престаје. А на откосу више ње стоји млад човјек. Подбочио се на косиште и тражи очима попову кућу. Или извади двојнице, дува у њих и њихов јасан писак тужно плива зраком. Није то позната пјесма, није ни игра — ко ће га знати шта је то? Па је онда тресне о ледину, истеже прстима оно мало длачица на уснама и мрко гледа у дашчару, гдје је школа. Подилази му крв на очи, оне су влажне, и лице гори као у грозници.

А кад мрак притисне земљу, неко се шуња поред попова плота. Не бијели се на њему сељачка кошуља, ни не

путу остаје широка стопа од опанака. Наслони се на врљике, а из полове куће, као мјесечев зрак, лако се креће друга слика у дугим хаљинама; корача плоту, и дуго и тихо шапућу. Нико то не види, нити ко опажа на другој страни иза амбара црне Павлове очи, како просијецају ноћни мрак.

— Не знам просто шта да радим — говори слика из авлије.

— Остани! — вели слика са улице.

— Одмах си се расрдио!

— Не марим за мале душе, ја нећу овдје да се с тобом цмакам! Ја хоћу рад! Или ме волиш, или не волиш! Једно или друго! Нећу тањир од два лица. Не волим људе који што хоће не могу, а што могу неће. Или — или!... Видим све... Боље се врати, па читај сентименталне романе и љуби оца у руку...

✱

Ноћ је била црна, као мало која њена друга. Нигдје се ништа не миче, само совуљага ћуче њену страшну пјесму. Пси подвију реп, па завијају, а уморан сељак прене иза сна, прекрсти се: „О твоју главу!“ па опет спава.

На један стуб од звонаре стојао је наслоњен Павао Берић и као соко гледа у помрчину.

У тај пар из школске авлије изиђоше једна кола, па готово трком пођоше улицом.

Павао опали из пиштоља, и запаљена се сукија устави под школском стрехом, а у врапчијем гнијезду.

Кола пођоше још брже. Из сусједне авлије испадне с малом пушком старац Матија Ђенадић, који је, веле, још под Милошем ратовао.

— У помоћ! — викну Павао, потрчавши њему.

— Шта је?

— Побјеже учитељ!

— Бестрага му глава! Шта дижеш вику? — рече бунован Матија. Павао му приђе и шану још нешто.

Матија опали и сам из пиштоља:

— У помоћ, браћо, поведе се робље!

Поп се пробуди, па, уплашен, потрча право у Марину собу:

— Устај, сине, некаква буна!

Али из Марина кревета нико се не одазва.

Поп приђе кревету и пипаше по њему, да пробуди Мару, али кревет бјеше празан.

Он истрча напоље. Већ се бјеше прикупило нешто сељака. Некакав страх бјеше обузео попа, да се једва држаше на ногама.

Аксентије Смиљанић позна га у мраку:

— Побјеже! — рече он.

— Ко?

— Учитељ!

Поп дахну душом:

— Срећан му пут!

— Шта? — рече Аксентије. — А Мара?

— А?

— И она с њим!

Поп се занесе, и а да падне наузнак, а сељаци га прихватише.

У тај пар Павао излети из авлије с колима и с коњима!

— Сједајте! — викну он. — Сад ћемо га ухватити!

Двојица-тројица метнуше попа у кола. Посједаше још њих неколико оружаних, а Павао шиба коње да све врца крв.

За њима пристадоше још неколико кола.

Народ се искупио. Чудно да млађи људи, ма колико да су вољели Мару, сматраше цијелу ствар за изгубљену, и, да није старијих људи, не би можда ни у потјеру ишли. Али старији бацају пушке, сједају на кола и трче изван села. Кмет се помамао:

— Живо! Или мртво! — дере се он. — Живо! Или мртво! Моја глава цареву плаћа.

И у час, као неким чудом, сви неодољиво зажељеше ухватити учитеља и отети му Мару. Граја се дигла, и силно као оркан креће се маса Зебићевим шором. Неколико коњаника пролетјаше као стријеле. И ја се стрпах у једна кола. Изиђосмо из села, стизасмо људе, стизасмо и стизаху нас кола, и цио тај урнебес креташе се једним правцем.

Дођосмо већ у прво село.

Преметнусмо школу, јер се наш учитељ са овим пазиро; преметнусмо механу; питасмо узбуњене сељаке: не видје ли ко шта? — нико нам ништа не умједо казати.

— Отишли су преко Јаруге! — викну гомила, и све наже, као јато чворака, натраг.

— Овуда! Овуда ћемо га пресрести!

Зврте кола, и пуцају осовине, а одлијећу наплаци и коњске плоче.

Ал' да се удари путем на Јаругу, морали смо се вратити до близу самог села. Кад се опет примакосмо, чусмо поново пушке у нашем селу и видјесмо како се црвени небо.

— У село! У село! — чу се са свих страна.

И све груну опет Зебићевим шором. Кроз село лете људи и вичу: „Ватра!“, „Ватра!“, „Изгорје школа!“, „Изгорје црква!“ Па опет пушке, лупа и тандрк котлова и чакала; а кроз цијелу ту врву чује се ситан глас црквеног звона.

Кад стигосмо пред школу, а она гори увелике. Црква, хвала Богу, још здрава, читава, само што вјетар наноси пламен на њу, и сваки час чекамо, кад ће планути.

Поп, који је до то доба ван себе лежао у колима, скочи напоље као момак од двадесет година. У очима му нешто страшно, да те свега језа подиђе. Било нас је, који смо мислили да је помјерио памећу.

— Воду! — дрекну он.

Рекао бих, хиљаду котлова се сасуше у пламен. Али он још јаче букну; сукну далеко иза звонаре, а варнице се хватају за небо. Шљеме бјеше све у пламену. Пуцају рогови

и греде, већ је и таван дохватило; а у школи се свијетли као у по дана. Уједанпут загрмје попов глас:

— Икона! Икона!

Ми погледасмо кроз прозор, а Свети Сава гледа оним истим мрачним и озбиљним погледом на нас све.

Поп полетје на један прозор. Двојица га дохватише за мишке, али се он отрже и ускочи унутра.

У тај пар цио један крај шљемепа паде покрај прозора и дохвати кућу и са те стране, те му запријечи повратак. Дим се сави. Народ вришти и сила воду, а сјекира тутњи. Ми више не видјесмо попа.

Тада Станоје Исаковић лупи сјекиром у врата. Она одлетјеше, и ми угледасмо попа у пламену. Држи икону и дигао је више главе.

Нама жива срца попуцаше. Престравили се, па заборадили и да гасимо. А он стоји. Црвен га пламен обасјао, бијела брада прекрила сва прса, дигао икону више главе, и кроз онај тутань и праску чусмо његов јасан глас, пјесму и ријечи: „...первје бо пришел јеси, светитељу Саво“....

Нинко цикну као гуја, кад угледа попа:

— Спасавajte кума, ако ћемо сви изгинути! — Онда скочи на једну врбу до самог шљемепа, па као бјесомучан и не знајући шта ради, стаде лупати сјекиром по једној греди од тавана. Греда с праском паде посред собе између двије скамије, варнице посукташе, а проломљен таван наже се у пламену и хоће да дохвати патос.

— Додајте ми добар катао, пун воде! — дераше се Нинко.

Додаше му.

Он дохвати катао објеручке. Оприје се ногама о врбову грану, а леђима о другу, па га зањиха и баца на проваљено мјесто. Врба пуче, а Нинко љосну на другу страну о земљу, а катао изручи сву воду на проваљено мјесто. Чвркну вода, а дим се склупча. У соби се ништа више не виђаше од дима.

Опет као да се чује попов глас, али је загушен, и не разбирају се ријени.

Мало послије разиђе се дим, и ми га угледасмо како поскочи преко греде, која се пушаше на патосу, па пође вратима.

— Воду на врата! Обарајте греде! — чује се дрека са свих страна. Читав облак од воде сасу се на зид, гдје су врата.

Поп таман да скочи још преко прага, а Бурмазовић, који је стојао са стране, и не видјећи попа, маче сјакиром по довратку. Поп преко прага, а пламена греда више врата тресну и лупи попа по потиљку. Он паде ницице и прсима на земљу, а икону диже више главе. Сасусмо чабар воде на њега и греду и извадисмо га испод ње. У тај пар цијела школа с ужасном праском груну о земљу, и све се начини као велико огњиште. Однијесмо попа његовој кући. Из уста и носа лоптила му је крв, а ноге висјеше као мртве. Још је дисао. Намазасмо му уљем изгорјело мјесто на леђима, по-квасисмо кошуљу оцтом, па му је навукосмо и положисмо га у кревет. Он се није разбироа. Кмет викну скупљеном народу:

— Добар кочијаш по доктора, а добар катана по владу!

Двоја-троја кола у највећем трку полетјеше, а Војин Арнаутовић забодје своје бијелцу оструге у трбух.

Онда се спусти грозна киша. Из грдне гомиле жеравице, гдје је била школа, сукне још час по пламен, а варнице полетјеше небу, али плусак освајаше. Пред зору се још само слабо пушаше, а владика и доктор стигоше у село.

Кад они уђоше у собу, на нашу радост, разабра се поп.

Погледа око себе:

— Гдје је икона?

Ми му показасмо.

— Метните ми овдје! — Он показа руком на прси, и ми му положисмо икону.

Владика приђе на прстима, а очи му пуне суза:

— Како си, оче?

Поп се трже и обрте очи на ону страну, гдје владика стојаше.

— Шта те боли? — рече владика.

Поп с муком подвуче руку под икону и метну је на срце:

— Овдје!

Доктор приђе, обрташе га, јадника, и овамо и онамо. Узе га бости чиодом по ногама и све до појаса, а све пита:

— Боли ли те? Осјећаш ли штогод?

Поп слабо одговара:

— Не!

— Боли ли те ма штогод? — рече доктор.

— Овдје! — рече поп и метну руку опет на срце.

Доктор нареди да га оставе на миру, да га нико не дира ни зановета, а владици напољу рече:

— Не може ништа бити. Пукла му је кичма!

Он оде, а владика се врати у собу.

— Оче, — рече владика, — желиш ли штогод?

— Да се исповједим! — рече поп.

Владика се забезекну:

— А какав тебе гријех мори?

Поп слабо махну руком, као да му приђемо. Владика сједе на столицу до кревета, а ми се искупили унаоколо.

Слабим гласом поче поп:

— Оче владико, сјећаш ли се, кад си ме питао шта сам учио?

— Сјећам.

— Сјећаш ли се, да ми ти рече да је то доста за добра пастира?

— Сјећам!

— Чуј ме, оче, владико, и ви, браћо! Ја изгубих душу што нијесам учио школе. Са тога изгубих и дијете, а одведе ми га некрштен човјек.

— Како то, оче? — рече владика.

— Тако, оче владико! Ја затварам очи, а дивно видим да је други свијет настао. Дође учеван човјек, с којим ја нијесам смио ни говорити. Видим да му не ваљају послови што ради, али гдје ја, прост човјек, смијем ударити на науку! Немој, оче владико, држати више простих попова, као ја што сам... што сам био... — Ућута и исхркну се, па једва чујно настави:

— Ни ви, браћо, узимати попа који није учеван. Школу одмах зидајте и дјецу учите... Настаје други свијет.

Онда се ухвати за срце, па испрекидано додаде:

— А њој... њој опростите!... Није она крива... ја сам.

У тај пар чу се напољу врисак, и врата се нагло отворише.

На прагу се показа Мара, блиједа као смрт, убијена кишом и временом, сва мокра, а расплетене јој косе пале низ плећа.

Ми се склонисмо, а као да нас пушка посред срца удари. Она корачи једанпут, па паде на кољена. Саже главу, покри очи рукама, а црна јој коса расу се по земљи.

Поп се уздрхта, а сузе му ударише. Он мрдну једним прстом. Ми је прихватисмо и приведосмо кревету.

— Још ближе! — викну поп.

Она на кољенима приђе још ближе, али не дизаше главе, ни руку с очију.

Поп јој метну руку на главу и нешто шапуташе. После јој потури руку под уста. Она је дохвати објеручке и обли сузама. Осмијех заигра на попову лицу. Он је дохвати руком за браду и издиже јој лице према себи, па га гледа:

— Служи овоме! — рече поп, а очима показа на Светога Саву, који му је лежао на прсима.

Опет жељно гледа њено болно лице. Смијеши се и чисто не може сит да је се нагледа:

— Сад ми је сасвим добро! Сад ме ништа више не боли! То бјеше пошљедња његова ријеч!

*

Прошло је од то доба досад шест година. Ја сам путао по свијету, док ме наш рат не позва кући. При свршетку добијем заповијест да идем у Б. Морао сам проћи кроз моје село. На пошљедњој станици добијем новог коморцију, неког Илију Теовиловића, мога сељака.

Кажем му се.

Много смо штошта говорили. Већ се примицасмо селу. Онда ја закопчам блузу, набијем шајкачу на очи, зажмурим и одважно га упитам:

— Шта је, богати... — хтједох рећи: с Маром, али ме сам језик поведе, те рекох: — шта је, богати, с Павлом Ђерићем?

— Е, сељаче и господине, њега је ону ноћ, кад школа изгорје, нестало. Нијесмо дуго знали, док не дође Марко трубач из војске и рече да је Павла отишао у Биоград и ступио у војску. Кад јуче идосмо у варош по требовање, а наш комисар донесе новине, па нам прочита: „Погинули при освајању шанца на Горици 29 децембра, 1877, тај и тај, тај и тај, и тај“, па онда рече и: „Павла Ђерић, поручик!“

„— Одакле је? — викнусмо ми сви.

„Он прочита наше село.

„— Бог да му душу прости!“

— А... онај... ваш учитељ? Чусте ли што за њега?

— Е, кад се онај божји анђео одрече њега и врати покајан попу, учитељ, веле, оде у Биоград и ожени се некаквом што прави шешире. Остоје богословац прича да се сада

раставља са том женом, јер га она тужи да је бије и зло-
ставља. Неће он, сељаче, никад среће имати!

Уђосмо већ у село. Успомена навалише и притискоше
ми груди.

— Лакше, Илија, лакше, још лакше! Затегни узде.

Ходом прођосмо поред нове, велике, зидане школе.
Баш звоњаше на вечерњу. Кроз прозор угледах ђачиће;
устали на ноге, па читају молитву. Пред њима стоји једна
женска. Упрла поглед у Светога Саву, онога истог, који је
и у старој школи стојао.

Познао сам је.

У мају 1879.

НА БУНАРУ

Како ветар попухује, тако се с бразда, као неке беле
авети, крећу големи праменови магле; носе се страном на
коју ветар душе, па после се у ситним беличастим кристали-
ћима као обоци вешају теби о браду и бркове и коњу о
длаку. — То је оно што ја кажем: ако нису мухе, а оно је
и ње! Носе се мрзну, а очи сузе. Већ ни ракија не може више
да згреје срца, и ти се нестрпљиво осврћеш, нећеш ли где
угледати кућу и домаћина који воли госта.

Ја, богами, знам куда ћу. — Ја идем код Матије Ђе-
надића. Оно му је кућа, што пред њом о шљиви убоговетно
виси чутура с препеченицом! Ко год прође, нек сркне! —
тако вели Матија. А кад му дођеш у кућу, на рукама ће да
те носе...

Море, чисто ме мрзи да причам, то треба видети. Каква
је то кућа, старинска задруга — читава војска! Дођи само
увече, а да ти се надају, па ће те пресрести једна снаха на
самом путу с лучем у руци. Друга стоји у шљивику, трећа
је пред стајом, четврта одбија псе, пета у кухини, шеста у
соби куда те воде — читави сватови! И све је у њих весело,
све скромно, све задовољно. А не дао ти Бог да се по-
бијеш с киме из њихове куће, јер од њих има шесторица у
самој војсци, а један је баш прави војник, стајаћак, под за-
ставом у Београду.

Нити њима треба моба — шта ће им моба код толиких
руку? Лепо у њих ору три плуга без престанка; а кад тр-
говци пођу лучити свиње, добро забрекне ћемер у Матије.

Овог њихова Арсена знам још кад је био кевил.
Изводи двојнице иза појаса, па све ђурличе покрај Бурма-

зовићеве куће. А у Бурмаза је кћи — кћи и по! Да пројашеш, што кажу, поред ње, па да она превали оним пустим очима, очас ти мркне свест, и једва се држиш на коњу.

Ама се Арсен навикну на њене очи, и не плаши их се. Затурио ногу на врлику, лактом се одупро о другу, а на шаку наслонио образ, па говори с њоме:

— Стид ме баш да поменем баби, а ђеди не бих смео ама баш никако! Баш да знам да те никад ни узети нећу!

Анока се не застиде, к'о што би требало. Лукаво погледа испод ока, нави се мало на страну и, прикривајући љутину, рече:

— Па добро, и немој! Ја ћу се удати за Вилипа Маричића!

— Који? Зар ти мислиш да ћу ја тебе дати икоме другоме! Бе ни кост с коском му остала не би, ко би те само прстом прихватио!

Анока размажено тресне ногом о земљу, испупчи прси, зачкиљи и заврати главу:

— Е? А ти би, ваљда, хтео да ја седе плетем? Ви'ш, молим те!

Али Арсен то више не чује. Он се удави под њеним вратом, па је дохвати за руку и привлачи врликама и себи. Она се поприлично затеже, али прилази ближе и ближе; и подузима је тајанствена ватра, кад јој се мушка рука сави око паса.

Добра девојка, да је Бурмазовић није страшно размазио. Ал' шта је знао радити? О колери му погибе толика чељадија, да је после Аноку држао као мало воде на длану. Не ваља то мазити дете и попуштати му, па да је једно у свету. Ама никако!

То вече дође Арсен сасвим замишљен кући. Што му није обичај — прво сврати у качару, па мосуrom добро потеже из једне двојке; а није он иначе никад пио. Седе после на пањ и оста сам у мраку, па гледа живот у двору. На отво-

рена кухинска врата букти ватра црвеним пламеном и лиже гвоздењак и вериге на којима он виси. Арсена самог поче подлазити некаква ватра; и би му врућина, и он се чуђаше како је то: да га чак из кухине загрева онај пламен. А крај ватре по двору час по час пролазе црне људске слике и пси. Из ара допире топот од коња, пред качаром се испрежу волови, с којима се овај час вратио Ненад из вароши. Понека се кокош отисне с дуда и, лепршајући се, поново се гнезди међу своје друге. По која реч јасно зазвони кроз вечерњу тишину. Један се миш већ усудио да отпочне грицање баш испод пања на коме је Арсен седео.

Њему се поче вртети по глави. С почетка чу, како му срце бије испод леве сисе, и од тога као да се нешто уплаши. Па онда се уједанпут стаде смејати, безразложно, сулудо — ни зна зашто, ни крошто! После опет удари у плач — ни то не зна зашто! Само што му се и кроз смех и кроз плач у нејасној слици показује Анока, и тако га чудно чупа за срце, да му се чини сад ће умрети. Он се наслони на буре, из кога је мало час пио, и поче умирати, али тако слатко, да му се чини као да га грли Анока, и као да га носи бесан кулаш Остојићев. Тако је сваком ко се првипут опије.

Мало је он ту спавао, а Велинка упаде с лучем у руци, да тражи нешто у качари. Трже се кад угледа Арсена на пању, крај бурета, с мосуrom у руци. Плашљиво приђе и њему и дотакну му се рамена:

— Златане!

Арсен отвори закрвављене очи.

— Ти си пијан, веселниче!

Арсену као да се објасни његово стање. Он чисто радосно рече:

— Пијан!

— А што то, добросрећниче?

— Е, ја хоћу да убијем Вилипа Маричића!

Он махну мосуrom више главе, лупи њиме о земљу, сломи га и узе се смејати.

И Велинци се даде на смех:

— А што, Златане? Шта ти је учинио Вилип?

— Е, а он хоће да узме Аноку!

— Па? Нека узме!

— Е, ал' ја не дам!

Он поскочи мало напред и хтеде се дићи, али леђима беше сасвим пријатно суседство од бурета, и она се упорно вратише у свој првашњи положај уз буре.

Велинка се заврати од смеха:

— А што, Златане? Хоћеш ти да је узмеш?

— Ја шта ради!

Ал' кад то рече, он се збуну, обрте се каци, стаде плакати и кроз плач говорити:

— Е, а како је се бата оженио? Хоћу и ја... јес'!

Он хтеде да удари у потврду себе по колену, али пеница, без његова питања и одобрења, лупи о пањ. За казну, он је тури у зубе и уједе је.

Велинка се све слађе смејаше:

— Куку мене, сирото дете! Па узеоћеш је ти, Златане, не бој се! Ја ћу вечерас говорити баби, а бабо ће баби, а баба ће већ с ђедом наредити ствар како треба. Хајд', да те одведем у вајат, да те, болан, ђедо не види такога! Ходи да спаваш! Не бој се — испросићемо ми теби девојку... баш ако ћеш и Аноку!

— Хоћу ја, богами!

И снаха изнад куће проведе пијана девера по мраку до вајата. Покри га поњавом и оде у кухину да прича јетрама шта се збило.

Али се ниједна не обесели томе гласу. Смејаше се, истина, али им смех не иде од срца.

— Није она за нашу кућу!

— Једна намигуша!

— Море то, ал' мазница, да те Бог сачува!

— Све би нас завадила!

* * *

Матија је Ђенадић човек сасвим стар. На челу му се види белега од ране, коју је добио у Хајдук-Вељкову шанцу. Осем његове чељадје и цело га село зове ђедом. Жена му је давно у збегу умрла. Од старијег брата остала му је снаха, која с њиме сада дели старешинство — Радојка јој име. Она за софром седи десно од ђеде, и у кући се ништа важније не дешава, док она не да свој глас, или бар док је ђедо не запита. Она потпуно разуме свој положај и не злоупотребљава га. На пример, ђед запита:

— Шта велиш, снахо, за Маричићев забран? Да узмемо?

— Како ти наредиш, брато, ти си мушка глава!

Она љуби ђеду у руку, а све друго, што иначе није обичај у нашем селу, и женско и мушко љуби њу у руку.

После Матије и Радојке још је члан кућевног савета најстарији син ђедин, Благоје, отац Арсенов. Осем њих трога нико се ни за шта у кући не пита, него све лепо слуша и покорав се. Ако је Матија однео порез, Радојка отишла цркви, а Благоје да полаже стоци — у кући је као у школи одакле је изишао учитељ. Све је сложено, весело и љупко, и свако гледа том приликом да се добро ишали и исмеје. Како се, пак, које од њих трога појави на врата, одмах настаје ред, озбиљност и послушност. Њих троје се погдешто хотимично склоне, да се деца провеселе, и људи сербез напуше дувана.

Ђеда је био... био... како ћу вам казати? Знате: стар човек — готово дете! Прсне неких пута за најмању ситницу, грди, псује, праска, па, богме, хоће и да удари. А некад, опет, мекан као памук, тражи само да милује децу, даје им по десет пара и ни за шта се расплаче.

На пример, каже:

— Ето, ја остах као сухо дрво у планини! — Па удри ридај.

Младост — лудост, старост — слабост!

Сутрадан по пијанству Арсенову, дође Благоје Радојци, сасвим озбиљна лица:

— Стрина! Овај наш Арсен, прости ме, замиловао ону Бурмазовићеву вижљу!

— Арсен?... То онај, што смо га летос замомчили?

— Тај!

— Велиш, ону Бурмазовићеву вижљу!

— Ја!

— Аноку?

— Њу!

— Није она за нашу кућу!

— Није, и ја велим! Али он, прости ме, занео се баш зорли. Прича ми Велинка да је синоћ нешто ружно учинио.

— А шта?

— Немој ти, молим те, причати ђеди!

— Не дај Боже!

— Ама Велинка вели: опио се, па псовао и претио да хоће да убије Вилипа Маричића; јер он, знаш... обилази тамо.

— Нутоде!

Баба се замисли. Најзад проговори:

— Ја ћу већ поменути ђеди; да видим шта ће он рећи!

— Немој ти, молим те, помињати што за оно!

— Бог с тобом!

Кад Радојка после све исприча ђеди, он се замисли, замисли. Најпосле мрдну обрвама:

— Знаш, снахо, све је тако! Ама ја сам слушао од старих људи, да не ваља деци кварити така посла. У нас је, хвала Богу, велика кућа. Не верујем, те нас неће бити осам-десет душа.

— Има, богами, и више!

— Има, хвала Богу! Па да ако се она једина поведе за другом децом!

— Дај Боже!

*
*
*

На неколико дана после тога, казала је Анока једној својој другарици: „Знала сам ја да све мора бити по мојој вољи! Нема, море, оваке девојке ни до деветог села!“ Онда извади из недара кутицу с огледалцетом и стаде коврчити золуфе.

Несрећа је то што она, и кад уђе у кућу Ђенадићеву, оста мазница, као што је и у оца била.

Она зна све најбоље!

Увек мора бити на њену!

Неће да ради што јој се каже. Каже: „Нисам ја то ни у оца радила!“ „Што да ја месим хлеб за цареву војску? Мени и мом Арси доста један!“

Женскадија не сме ниједно ништа да прослови. Мужевима се гдешто и потуже, али Радојци и ђеди ко сме што поменути?

Дуго су трпеле и криле своју невољу. Радиле су све за њу и по њеној вољи. У њену држању било је нечега заповедничкога, тиранскога, као да си је морао послушати. Можда је то била и њезина лепота што је тако силно властвовала над женама. Њене јетрве оговарале су је између себе, а заклањале и браниле пред старијима и туђинцима. И Бог зна до које би мере оне издржале без роптања, да Анока, и не саставивши пуних шест месеца у њиховој кући, не узе све више и више беснети. Ружно је чак и причати о неким стварима; на пример, шта је казала, кад су је звали да сади купус, или кад је која замоли да јој причува дете. Поче на послетку тражити да се друкчије и боље и одева. Арсен, сиромах, каже јој: да ђеда и Радојка купују сву рубу, и да он не сме ни поменути ђеди да њојзи само купи нов срмали-јелек; али она одговори, да за ђеду није ни пошла и да ће она ићи своје оцу и искати да јој он купи, јер јој је

муж дроња и не сме јој узети ни шиватке, док не пита онога старкељу. Арсен се нашао на муци. Да му је само да га не погледа оним очима, а он би њој већ судио. И понегда тури руку под појас, заглаба чибучић, а батину узме преко среде; али чим она погледа и дигне нос, а он се упаради, као да стоји пред владицом.

Тако она све више и више бесни и баш хотимично иде уз нос. Пусти псе у кухину, па поваде све месо из лонаца. Не пази кад заврше славину на бурету. Хлеб јој прегори, да се цела пећ мора бацити свињама. Облачи стајаћу рубу радним даном. Ни главе не обрће да види шта раде деца, и због ње је Јованкино дете и упало у кречану. Ниједне јетрве није оставила да јој не издене име. Радојку зове церима, а ђеду јеатика. — Сваки дан све веће чудо и покор, а кад јој ко штогод помене, она одмах прети да ће да се врати оцу.

Женама већ догрди, и кад Анока једном, кад је требало да буде редара, оде на вашар, оне се скупише у тајну седницу.

— Ја не знам, друге, шта смо ми Богу згрешиле да ово патимо!

— Ни ја, богами.

— Богме је ово напаст и невоља!

— Један нам Бог само може помоћи!

— Ово овако не може остати. Аја!

— Да кажемо баби, а она ће ђеди!

— Па кажи ти, Селена!

— А што ја?

— Па је л' ти казала да си јој украла белензуку?

— Е, а зар теби није казала да ти је муж дивљи поп?

— Па казала је и Мирјани да је се довела из глади!

— И Велинци да је родила копице!

И ташко да би се жене и опет одважиле да кажу, да Радојка све то већ изодавно и не слуша и не гледа, и да није сам Арсен сутрадан, кад је она свој нов новцац јелек исекла на дрвљенику, отишао ђеди на тужбу.

Арсен је тих човек. Од детињства научио само слушати. Ни дрва он не уме продати док му код куће не кажу: колико да иште и пошто да да.

Ђеда, кад Арсен уђе код њега, сеђаше сам у соби. Како ништа друго не може радити — он коми грах.

Арсен скиде капу и приђе руци.

Ђеда се нешто намрштио. Не диже главе, не даде му руке, само сухопарно промрмља:

— Жи' био!

— Ђедо, молим ти се, ја... није вајде... образ под ного!

Ђеда га намрштено погледа.

— Ја — настави Арсен, — није вајде... немој што да се љутиш!

Ђеда сасвим издиже главу, срдито отури од себе сађурицу с грахом и на безуба уста љутито истресе:

— Знам ја то све! А какав си ти, море, човек? Зар си се ти нашао с оном... оном...

Малко ућута.

— Оном... једном... Зар ти да ми растуриш кућу?

Арсен, туњез, скамени се, кад чу да ђедо све зна. Глас га издаде:

— Молим ти се, ђедо, ја не знам шта ћу! Опрости ми!

Он пође урци.

Ђеда трже руку:

— Одлази, немој ми поганити руке! Зар си ти мушко?

Арсен окрете главу зиду и заклони очи рукавом од гуња:

— Ради, вала, од мене и од ње шта хоћеш! Мене убиј, а њу отерај! Да ти је Богом просто! Немој ме само отурати од себе, живогга ти Бога!

Ђеди задркта мало брада.

Он хтеде да прикрије своју узбуђеност. Господствено се устури, диже главу у таван и накриви је мало:

— Видиш, синко, сам си је изабрао! Јесам ли ти ја казао ни дела ни немој?

— Ниси, ни дај Боже! Свему сам сам крив.

Беди поново полета брада носу. Он се поново укроти, да изгледа важан:

— Па сад ја да исправљам што си ти укварио!

— Бог, па ти!

— Е, ама ја, ево, не знам како.

Да је била Радојка, она би опазила како се око набраних ђединих очију показа некаква детињско-лукава сампоузданост.

— Како те Бог учи! — рече Арсен.

— А... ти... њу... онако... је ли она теби баш мрска?

Арсен се збуну. Хтео би оћутати, ал' ђедо сасвим упорно гледа правце у очи.

— Намћор јел!

— Знаш, знам! Ама ја питам: мариш ли ти за њу?

Арсен опет ћути. Хтео би да избегне одговор, ал' и ђедо сасвим упорно гледа у очи и ћути.

— Мора бити — рече Арсен, — да је Бурмаз здраво мазео! Знаш, јединица му јел!

Бедо као да изгуби стрпљење:

— Чујеш ти, море, шта ја тебе питам?... Питам ја тебе: кажи ти мени: милујеш ли ти Аноку? То ти мени кажи!

Арсен поже главу, тури нос у шаку, стаде вртети раменима лево и десно и кроз стид, а сасвим протегнуто, одговори:

— Ја не знам!

— Е, а ти треба да знаш, јер ћу ја по томе да судим, да ти после не буде криво, и да не рекнеш овај и онај!

— Јок јал!

— Добро! А сад иди, док се ја размислим!

На ђеди, ко уме да чита, могао би одмах познати да

је он већ сасвим одлучио шта да ради и да је задовољан својим планом.

*
* *

То вече, кад седоше за вечеру, поређаше се људи по старешинству, као и обично. Осем Радојке, жене није било ниједне. Оне једу за себе. Само што по две-три служе људе.

Баш је био Анокин ред.

Док друге две уносе и износе јело и наслужују пиће, она се наслонила леђима на врата и чачка нос.

Беда ама баш да је погледа. Сви ћуте. У Радојке бија ли срце — бијел А Анока ништа и не сања!

Пошто се вечера, људи се почеше крстити и чекају на ђеду, па да устају.

Беда отури испред себе комад хлеба, лажицу и виљушку, а нож тури у цагрије. Наслони се на лактове, погледа унаоколо по свима, па стаде на Аноци.

Њу нешто штречну. Отпусти руке низа се. Исправи се и пође напоље.

— Чекајде, ти, кћери! — викну ђеда необично јасним гласом.

Сви се тргоше.

Тим истим гласом настави ђедо:

— Ти, синко... с тобом, чујем... теби је сасвим неправо у мојој кући и код мог народа!

Ко је још видео да женска глава што одговара? И Анока ћути, али стегла руком своју рођену бутину, и нокти упадају у месо.

Бедо опет истим гласом и мирним лицем наставља:

— Ја нећу то, док сам ја жив! Не дам ја да је моја кућа ма за које моје дете робија... Чујем да ти ове жене (он брадом показа пут кухине)... да ти се ове жене на-тресају и пакосте! Ал' ја сам овде господар!

Анока виде нешто злобно на ђедину збркканом лицу. И поред мржње, она први пут осети некакву бојазан.

— Тебе све нешто задиркују. Све би хтеле да ти за њих све ринташ и радиш. Као да си ти дошла из неке голе куће!

Он се начини тако неспретно љубазан и нежан, да се Аноци поче коса дизати на глави.

— Ал' ја то не дам! Ја сам стар и немоћан, и тешко ми је самом дајанисати у толиком народу. И, ево, нећу више, ја сад...

Лице му се избечи, а усне му почеше дрхтати. Он поче страшно и промукло викати:

— Свима вама — слушај и ти, Радојка! и ти, Благоје, и сви остали! — свима вама и вашим женама заповедам, да у свему слушате ову овде — руком, која цепти као прут, показана на Аноку, — и нећу ништа да ми ради у кући, да не упрља господске руке. Ни вина да наточи! И убио га Бог, који је и за шта не послуша, или је и најмање у чем увреди!

Он скочи. Сиромах старац! Величанствен, па ипак смешан и жалостан. Дркће као питије, кад изиђе напоље.

Сви се прекрстише. Устадоше. Ћутећи прођоше поред Аноке, а све наокришке, бојећи се да је се које не дотакне.

Страшан и ужасан бес раздираше Аноку.

Као помамна, улете женама у кухину:

— Јесте ли чуле, *ви*?

Жене, па да не чују!

— Ја хоћу сад да ми се простре под липом. Хоћу ђедино шиљте, Радојкин узглавак, Благојев губер; и хоћу ти, Петрија, што ти је брат на робији, да узмеш подупирачу, па да растераш кокошке с липе и да сву ноћ стојиш више мене. А ко не послуша — „убио га Бог!“ еј, бре, јесте ли чуле?

Боже мој! Баш је човек неки пут гори од живинчета.

Нико не рече ни речи. У све је ушао неки страх, а поврх свега ђедине речи: „убио га Бог!“

Арсен побегао чак на гумно. Турео главу међу крстине, па шмиче. Залуд му је — није сан губер, па кад хоћеш да га навучеш на главу.

И напустише Аноци да спава.

Јес', ал' није тако ласно заспати, као што је она мислила!

Што никад није било, то она сад осети самоћу! Па још без крова над главом, на бесном коњу без узде, на лађи коју љуља ветар, а крманоса нема. На њу кидише бесно и њено рођено срце, а нема ко да га одбије. Свет се преврнуо, и она стоји стрмоглавце.

Ал' пасјалук не попушта:

— Шта дремаш, рђо, кад ја заповедам? Зар хоћеш да те Бог убије?

Месец изгрејао на подне. Све је умрло, ал' убрзо да оживи, а на Анокино се срце све више свија и гнезди нешто мртво.

Овако не може остати — ал' шта да ради?

Да се врати оцу — шта да му каже? „Ђеда заповедио да ме сви слушају!“ — Аја, куд ће оцу? А ноћ све више осваја, и најзад и она ће проћи, блеснуће дан и сунце огрејати, а она, несрећница, куд има погледати? — Да бедни још више — куд ће више? Да се мири — како? Зар да се понижи? Аја!

Мисли се испрекрштају као жице на шареници, иза перу се, исплаћу; умор савлада страсти и љубав, и мржњу, и глад, и жеђ. Кад се на капке од очију навалише читава брда, а они се ипак не могу да склопе — тада јој би тако тешко, несносно и дуго, да би, да јој је, пошто пото, једним махом да преврне свет, да тури главу под воденични камен, па да заспи, ма и мртвим сном!

Али сну не заповеда ђеда, нити се он боји његове клетве!

Анока се диже. Погледа тамну слику Петрије више себе. Напрасно јој се нешто преврте у грудима. Сасвим из-

ненадно, а бескрајно силно, нека хришћанска жица зазуја у њеним грудима:

— Петрија! Иди спавај!

Петрија ништа не рече. Баци подупирачу и пође.

— Петрија!

Петрија претрну и стаде као укопана.

О, Боже, где нове сласти! Какве су то мисли, куда се то носе?

— Петрија, сестро, опрости ми!

Женско срце одвугну, задркта и расплину се!

— Анока, душо, да ти је Богом просто!

— Петрија, сестро...

Она је дохвати за руку, посади је поред себе, загрли је, и обе се заплакаше.

Како слатко јецају — као сисанчад!

Све ћути, ништа се под нагим Богом не чује; само се њих две загрлиле, јецају и љубе се. Анока њу где стигне, Петрија њу у враћ и чело. И месец као да је надигао оне његове обрве.

— Петрија, срце моје, ја ћу да умрем! Ти ћеш ме, сестро, окупати! Метни ми доста босиока. Загризи и једну јабуку, па тури у сандук! Нико ме више не воли до тебе!

— Ћути, лудо моја, како те не воли? Сви те воле!

— Јок, јок, знам ја!

— Како знаш, радости моја, кад ти с нама ниси досад ни говорила? Ја бих пре умрла, него што бих дала да ти неко рекне окорне речи!

Опет обе јецају и загрлиле се.

— А ђеда?

— Ђеда је, душо, стар и добар. Иди ти само њему, сама тако, па да видиш!

— Добро, идем!... Збогом, срце моје, ако умрем...

Петрија јој метну руку на уста.

Анока скиде руку и сави је себи око врата:

— Ако умрем, немој ме по злу помињати! А сад иди, молим те!

— Нећу ја тебе оставити док сам жива!

— Али ја те молим као што се Бог моли!

— А ти куда ћеш?

— Пустите ме! Тако ми је слатко! Пустите ме, тако ти Бог помогао, тако ти твога детета, пустите ме! Не знаш како ми је!

Петрија се склони за вајат, да мотри куда ће Анока. Али ноћ још царује, те не може видети, како Анока оде код врата од ђедине собе и седе на праг.

Ни ђеда није сву ноћ тренуо.

Први петли запевахе, први всеници новог дана и живота. Аноки се никад досад није њихова песма учинила тако лепа.

Ђеда се диже, отури губер, прекрсти се, подави ноге пода се, па оста сам у мраку, седећи на кревету и претурајући свакојаке мисли.

Други петли запевахе.

Ђеда уста и пође на бунар.

На прагу, а тек кроз расвитака, опази људску слику:

— Ко си, ти, ту?

— Ја сам, ђеда, Анока! Хоћу да умрем! Опрости ми, ако можеш!

Ђеда претрну и заљуља се:

— Дијете, грехота ти је од Бога! Видиш овај перчин?

Ни у овце није бељи!

Анока ухвати пеш од гуња, којим се ђеда беше огрнуо, и пољуби га:

— Ја сам ти грдно згрешила, ја сам ти кућу замесила. Опрости ми, ако знаш за име божје!

Ништа лакше него старца расплакати. Њему грунуше сузе. Оберучке је дохвати за главу и пољуби:

— Ходи овамо!

Она уђе за њим у собу.

— Седи ту!

Она седе на клупицу, беда на кревет.

— Деде мало коми тај грах!

Она коми грах.

Беда задовољно гледа како она коми.

Обоје ћуте, ништа не говоре, само срце чини своје, и дан осваја.

— Хајд' сад овамо!

Она пође за њим у коњушницу и положи, како јој он показиваше, свима коњама. Нити се она што боји, баш ни Благојева брње, што хоће и ногом и зубима.

— Хајд' сад овамо!

Опет је одведе до свињца. Она разби девет бундева и баца свињама.

Чељад се испробуђивала, поустајала, па бојажљиво и с разрогаченим очима пристају за њима двома, али се добро чувају да их они не опазе. Арсен се тако упрепастио и збунио, да се попео на орах, сакрио се у лишће, па гледа невиђено чудо.

Беда се подмладио. Чисто поцупкује кад иде.

— Хајд' на бунар!

Дођоше на бунар.

— Вади!

Анока извади кову.

— Сипај!

Анока замиће вргом, и беда целу кову испљуска по лицу и по глави.

— Обриши ме!

Анока расплете косу и стаде га сушити. Ласно је воду обрисати, али су слабе очи у старца, и сузе капљу без престанка.

Беда угледа неколико њих у двору:

— Хајд' овамо, ви! Што се не умивате? Ви'ш, Анока чека да полива!

Детињско неко достојанство цароваше на његову лицу.

— Сви, сви! Свима ће она, сирота, полити! А да она неком рекне: „Полиј ми!“, било би триста чуда!

С бојажљивошћу прилазе људи и жене бунару, и, као каква господа, сваки, пошто се умије, каже Аноци „Хвала!“

Арсену се разведри пред очима. Приђе и сам бунару, раскорачи се, наже се напред, а руке подметну:

— Деде!

Она поче поливати.

Арсен на деветом небу!

— Ама како то поливаш? Све по запонцима!

— Неће, неће! — Она му левом задиже рукаве, а десном нагиње врг.

— Е, жива била!

Петрија трчи од једне јетраве другој и, сва умазана од суза, шапће нешто, млата рукама и лупа се по прсима.

Беда, све навијајући се, уђе у своју собу. Отвори ковчег и извади један ћердан од некаквих старих орлаша. Тури ћердан и један убрушчић у недра и дође поново бунару.

Сви се беху умили, а свима је Анока поливала.

Све се обукло у неку тајну свечаност, и сваком зуји у ушима нешто налик на: „Глас господењ на водах“. И само да негде затрешти прангија, све би се узело крстити.

Беда с безазленим достојанством погледа по свима. Сиromaх, сиромашах старац!

— А њој нико да полије?

Сви потрчаше кови.

— Сад, пошто ја кажем. Сад волим и сам поливати. Деде, сине, умивај се!

Не зна се, да л' њему више дркћу руке, ил' Аноци срце.

Обриса је својим убрушчом.

Обеси јој ћердан о врат:

— Све она, сирота! Ал' ја вам кажем, пазите што сам вам и синоћ казао: „Ко је и у чем увреди, Бог га убио!“

*
* *
*

Људи! Истина је да се и небо неких пута чисто осмешкује и радује. Двокожац га гледа, шири руке, те му звезда пече под леву сису, и душа се као невидљив тамјан пење и везује за небеско кубе. — Јес', богами!

На нову годину 1881.

САДРЖАЈ

	Стр.
Прави пут с оцем на јутрење	5
Школска икона	23
На бунару	67

СРПСКА КЊИГА

У издању под овим именом Издавачко и прометно а. д. Југоисток објављује странице из народне књижевности, народне поезије и прозе, и избор најбољих дела српских писаца од најстаријих до данашњих.

Досад су изишле ове књиге :

Свеска 1/3: **Српске народне песме I** (Неисториски циклус).

Избор и предговор Уроша Џонића.

" 31/32: **П. П. Његош: Горски Вијенац**, с предговором и коментаром Т. Ђукића.

" 34: **Ђура Јакшић: Изабране песме**. Избор и предговор Симе Пандуровића.

" 35: **Милован Глишић: Два цванцика**. Предговор Ж. Вукадиновића.

" 36/37: **Јаков Игњатовић: Вечити младожења**. Предговор Г. Геземана.

" 38: **Душан Радић: Сеоске приповетке**. Избор и предговор Ж. Милићевића.

" 39/40: **Јован С. Поповић: Тврдица и Београд некад и сад**. Предговор Бор. Јевтића.

" 41/44: **Јаков Игњатовић: Милан Наранџић, роман**.

" 45: **Лаза К. Лазаревић: Приповетке**.
